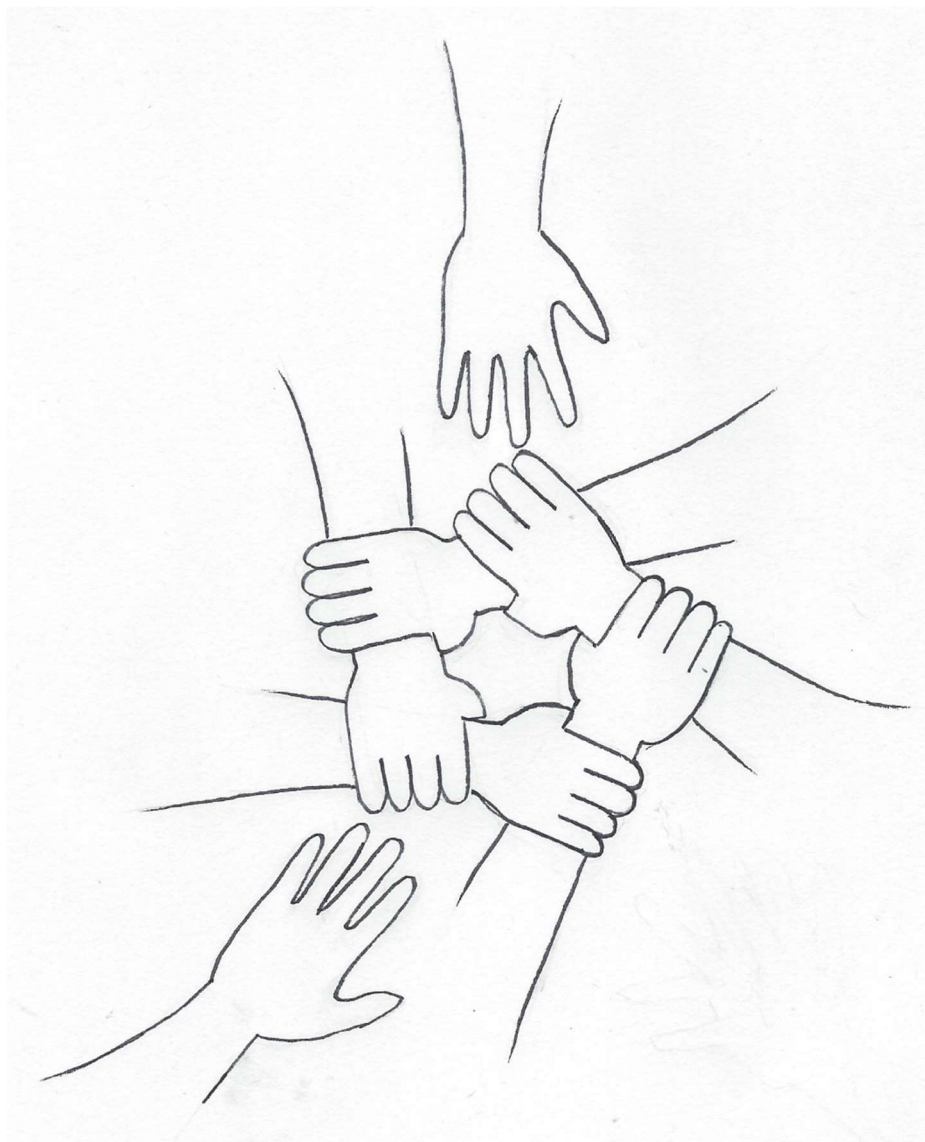

At overskride ensomhed

En undersøgelse af sociale forandringsprocesser i en mødestedsintervention

Af Maria L. Jensen

Speciale i Sociale Interventionsstudier, Roskilde Universitet

Forfatter: Simon M. Skov-Amundsen (57174)

Vejleder: Pernille Juhl

Abstract

The purpose of this thesis is to explore the influence of loneliness on the everyday life of affected young people between the age 15 and 25, and how participation within volunteer driven group interventions based on social interaction *can* lead to overcoming loneliness. This paper is based on *social practice theory*, an orientation towards human interaction within social and societal organization. It is based on the theoretical framework of *critical psychology* and *situated learning* which provides an understanding of the subject's experiences of possibilities and limitations of participation in communities. This paper's key concepts are *participation*, *learning*, *communities*, and *self-understanding*. Methodologically it is based on an empirical analysis of interviews with four participants from the same group intervention who experience loneliness and one volunteer. This paper provides an understanding of loneliness as a *subjective* experience which affects the experience of *meaningful* participation in group interventions and suggests how loneliness is overcome in different ways. Furthermore, it explores how different communities exist within a group intervention which leads to conflicts between *the core group*, *the volunteers*, and *others* because of different understandings of *meaningful participation*, which provides possibilities for overcoming loneliness for some, and limitations for others. In conclusion this thesis highlights the importance of *versatile* communities within group interventions which makes it possible to participate in different ways and with different people. This paper recommends increasing the focus on the versatility of the intervention, and on the core group's influence on the collective possible ways of participation.

Indhold

Kapitel 1 - Problemfelt	4
Introduktion	4
Nedslag i ensomhedsforskningen	5
Ventilen Danmarks mødesteder.....	7
Fokus og problemformulering	8
Det empiriske materiale.....	9
En læseguide.....	11
Kapitel 2 - Teoretisk rammesætning	12
Specialets praksisbegreb.....	12
Læring som social forandring.....	13
Kritisk psykologi	14
At deltage i fællesskaber	16
At overskride marginalisering	18
Kapitel 3 - Metodologiske overvejelser.....	21
Praksisforskning	21
Undersøgelsens vidensambition	22
Et besøg på et mødested	24
Forskningsinterviewet	25
Transskription.....	25
Forskningsetik	26
At interviewe om det sensitive	27
Kapitel 4 – Specialets analyse	28
Analysedel 1: At deltage forskelligt i praksis.....	28
At deltage for at få en kæreste.....	29
At deltage for at få venner	32
At deltage med sine venner	38
Opsamling.....	43
Analysedel 2: Mødestedspraksissens sociale organisering.....	44
<i>"Okay, I føler jer tættere på os, end vi troede"</i>	44
<i>Både ven og frivillig</i>	47
Forskelligartet deltagelse i sorgen	49
At blive <i>mere</i> kernegruppe og <i>mindre</i> mødestedsdeltager	50
Opsamling.....	53
Kapitel 5 - Konklusion	54
Litteraturliste	57

Kapitel 1 - Problemfelt

Introduktion

Ensomhed og ensomhedens konsekvenser har fyldt i den danske debat de seneste år, hvor bl.a. Røde Kors (2019) har anbefalet udarbejdelsen af en national ensomhedsstrategi. Ensomhed beregnes årligt til at koste Danmark 8,3 milliarder kroner, udgør 4% af de danske dødsfald og er i Danmark desuden opadgående; fra 5,6% i 2010 mod 6,3% i 2017, som ofte føler sig ensomme (Sundhedsstyrelsen, 2016, 2018). Samtidig tyder det på, at særligt unge i Danmark mellem 16 og 25 år føler sig ensomme, hvor omkring hver tiende oplever *ofte* at være ensom (Sundhedsstyrelsen, 2018).

I Danmark er der sat fokus på ensomhed i civilsamfundet med en række sociale projekter, som arbejder med unge og ensomhed, f.eks. Headspace, Opland og Ventilen Danmark (se Christiansen og Lasgaard, 2017), og ensomhedsforskningen har siden 1980'erne søgt at forstå ensomhed som en sundhedsmæssig problemstilling (se f.eks. Yadav og Chadha, 2017). Kendetegnende for ensomhedsforskningen er, at den fokuserer på ensomhedsinterventionernes kvantitativt målbare resultater eller på de professionelles perspektiver, hvormed det bliver muligt at pege på de overordnede og statistiske *resultater* (se f.eks. Masi, Chen, Hawkley og Cacioppo, 2011; Yanay-Ventura og Amitay, 2019; Keller, Perry og Spencer, 2020). Der mangler i den nuværende forskning et indblik i brugernes hverdagsliv, da der ikke tages højde for de liv, som interventionerne skal passe ind i, eller for hvordan der deltages forskelligt, hvorfor interventionerne risikerer at præsentere *forsimplede* løsninger (Dreier, 2019a). Dette blev tydeligt, da jeg gennem interviews med brugere af Ventilen Danmarks mødesteder fik indblik i, hvordan ensomhed opleves forskelligt af forskellige unge, hvor ikke alle oplevede at kunne deltage på samme måde i samme intervention, og hvor inklusion af *nogle* ledte til eksklusion af *andre*. Hermed mindskede interventionen ensomheden for *nogle*, men risikerede at *reproducere* den for andre. Manglende indsigt i brugerperspektivet kan give en forståelse af, at interventionerne skaber sociale forandringer uden en forståelse for, *hvordan* eller *for hvem* forandringerne opstår, hvorfor interventionerne risikerer at skabe *uønskede* sociale forandringer (Dreier, 2019a).

Jeg vil derfor i specialet undersøge Ventilen Danmarks mødesteder ud fra et brugerperspektiv med en opmærksomhed rettet mod brugernes levede liv og interventionens rolle i disse. Det fordrer en yderligere forståelse af ensomhed og ensomhedsinterventioner, for at feltet meningsfuldt kan

indsnævres. I det følgende vil jeg præsentere en kort gennemgang af forskningsfeltet, for at specificere specialets fokus.

Nedslag i ensomhedsforskningen

Ensomhedsforskningen fra 1980'erne og frem kan sammenfattes til følgende:

- 1) Ensomhed erfares subjektivt.
- 2) Ensomhed har fysiske og psykiske konsekvenser, som er reproducerende.
- 3) Særligt ungdommen præges af ensomhed.
- 4) Begrænset deltagelse i sociale fællesskaber præger selvforståelsen, hvorfor interventioner med fokus på inklusion i nye fællesskaber har gode resultater.
- 5) Ensomhed forstås individualiseret, men dens kollektive dimension mangler, f.eks. hvordan deltagelse i fællesskaber påvirker ensomheden.

I det følgende vil jeg præsentere nedslag i den nyere ensomhedsforskning, som vil uddybe forskningens bidrag til forståelsen af ensomhed.

Særligt Daniel Perlman og Letitia Anne Peplaus (1998) definition af ensomhed, som blev formuleret i 1980'erne, har været skelsættende for den moderne forståelse af ensomhed, og anvendes hyppigt i nyere studier (se f.eks. Lasgaard, 2010a; Masi et al., 2011; Madsen og Lasgaard, 2014; Power et al., 2020). Perlman og Peplau (1998) fremlægger en forståelse af ensomhed som værende den følelse, der opstår, når et individ oplever manglende kongruens mellem *nuværende* og *ønskede* sociale relationer, både forstået kvalitativt (*de rigtige*) og kvantitativt (*tilstrækkeligt mange*). De søgte at sammenfatte den opdeling, som tidligere (og stadig) eksisterer inden for ensomhedsforskning mellem *social isolation* og *ensomhed*, hvor social isolation forstås som den *objektive mængde af sociale relationer*, hvorimod ensomhed forstås som den *subjektivt negative oplevelse af social isolation* (Flaskerud, 2020). Ensomhed forstås desuden opdelt i social og emotionel ensomhed, hvor social ensomhed udgør manglende sociale netværk, mens emotionel ensomhed er et udtryk for manglende intime følelsesmæssige tilknytninger (Salo, Junntila og Vauras, 2020).

Ud over Perlman og Peplaus (1998) psykologiske forståelsesramme eksisterer der også en biologisk og evolutionær forståelsesramme, hvor sociale relationer betragtes som et behov på linje med sult og tørst (Hawkey og Cacioppo, 2010; Masi et al., 2011). John Cacioppo, Stephanie Cacioppo og Dorret Boomsma (2014) argumenterer for, at mennesket evolutionært udviklede sig til et socialt

væsen, der er afhængige af andre, hvorfor følelsen af ensomhed forstås som kroppens signal om at søge fællesskabet for at overleve.

Forskningen har gennem tiderne undersøgt ensomhedens fysiske og psykiske konsekvenser. Ensomhed leder til lavere søvnkvalitet (Matthews et al., 2020), accelereret fysisk aldring (Hawkey og Cacioppo, 2010), øget stress (Lasgaard og Friis, 2014), depressive træk (Lalayants og Prince, 2015; Power et al., 2020), kortere levetid (Sundhedsstyrelsen, 2018), øget chance for lungekarmodstand og reduceret immunforsvar (Masi et al., 2011), reduceret kognitive evner og øget risiko for demens (Cacioppo og Cacioppo, 2014), social angst (Maričić og Štambuk, 2015), og mindsket selvtillid og selvværd (Madsen og Lasgaard, 2014; Keller et al., 2020).

Ensomheden har desuden en række reproducerende mekanismer: Længerevarende ensomhed skaber længsel efter fællesskaber, men leder samtidig til negativ bias, hvorfor individet vil *forvente* og *søge* kritisk opførsel hos andre grundet hjernens faresignaler (Cacioppo og Cacioppo, 2014), og vil ofte undgå sociale situationer på grund af forventningen om negative sociale oplevelser (Lasgaard, 2010a; Masi et al., 2011).

Hermed tydeliggøres behovet for social forandring ift. ensomhed i Danmark, da ensomheden er opdagende, og både på et individuelt og samfundsmæssigt plan har store konsekvenser. Natalia Martín-María et al. (2020) argumenterer i denne forbindelse for, med udgangspunkt i Jeffrey Young (1982, i Martín-María et al., 2020), at ensomhed *ikke* er en *enten/eller* kategori, men derimod skal forstås inden for hhv. forbigående og kronisk ensomhed. Forbigående ensomhed er *midlertidig*, f.eks. som led i overgangsfaser eller grundet sociale tab, hvorimod kronisk ensomhed er oplevelsen af ensomhed over en længere periode (generelt mere end 2 år), og resulterer ofte i et kognitivt og adfærdsmæssigt underskud, som kan komplicere fremtidige sociale relationer (Martín-Maria et al., 2020). Forbigående ensomhed *kan* lede til kronisk ensomhed, hvis individet ikke får etableret nye sociale relationer.

I 2017 oplevede 9,4% af adspurgte unge mellem 16-24 år *ofte* at føle sig ensomme og udgjorde markant den aldersgruppe, som var de mest ensomme i Danmark (Sundhedsstyrelsen, 2018), hvilket af Mathias Lasgaard (2010a) beskrives som problematisk, da et vellykket socialt samspil blandt unge er essentielt for udviklingen af de nødvendige sociale evner der skal til, for at kunne varetage *fremtidige* sociale relationer.

At særligt unge oplever ensomhed, er ikke en ny erkendelse, og fra 80'erne og frem beskrives teenageårene som en periode præget af ensomhed og usikkerhed (Lasgaard, 2010a; Madsen og Lasgaard, 2014). Teenageårene udgør en hypersocial periode med en norm om store vennekredse og tæt og hyppig kontakt, hvilket kan skabe ensomhed ved manglende indfrielse (Madsen og Lasgaard, 2014). Det forklares ydermere med mange overgangsfaser, hvor forbigående ensomhed kan blive til kronisk ensomhed (Lasgaard, 2010b; Lasgaard, Christiansen og Bramsen, 2015), øget deltagelse på sociale medier og digital mobning (Madsen og Lasgaard, 2014; Kofoed, 2019), usunde kropsidealer som kan reducere selvværdet (Johansson, 2010) og et øget præstationskrav på uddannelsesinstitutioner (Petersen, 2019).

Når ensomheden forankres, opleves den som vanskelig at bryde. Ifølge Lasgaard (2010a) præger ensomheden selvforståelsen, hvorfor ensomhed kan true den unges identitetsprojekt og præge selvforståelsen i retning af at blive en der *er* ensom (Lasgaard, 2010a). Her argumenterer Lasgaard (2010b) for nødvendigheden ved at arbejde med unges selvforståelse for at bryde ensomheden ved at bidrage til, at den unge kan deltage på nye måder i fællesskaber.

I denne forbindelse præsenterer forskningen fire typer af interventioner, som opleves at have en positiv indvirkning på at hjælpe mennesker ud af ensomhed: styrkelse af sociale færdigheder, social støtte, muligheder for social interaktion, og arbejdet med social kognition (Hawkley og Cacioppo, 2010; Masi et al., 2011). Her peges der på, at særligt interventioner, som fokuserer på socialt samvær og social interaktion, er velegnede til at støtte unge ud af ensomhed (Hawkley og Cacioppo, 2010), da denne interventionstype kan styrke den unges selvværd og præge selvforståelsen i en positiv retning (Lasgaard, 2010a, 2010b).

I specialet vil jeg derfor undersøge ensomhed som et subjektivt og intersubjektivt fænomen med fokus på ungdommen. Jeg vil søge at forstå ensomhed ud fra et hverdagslivsperspektiv, hvor jeg vil undersøge brugeroplevelsen af at deltage på en social intervention, der fokuserer på socialt samvær og sociale færdigheder, og herunder de sociale forandringsprocesser, *mens de finder sted i konkrete situationer*. Specifikt vil undersøgelsen tage udgangspunkt i Ventilen Danmarks mødesteder, som fokuserer på social interaktion og sociale kompetencer.

Ventilen Danmarks mødesteder

Ventilen Danmark som landsdækkende organisation blev stiftet i 1999, og har til ambition at mindske ensomhed blandt unge bl.a. gennem 16 mødestedstilbud i Danmark. Formålet med

mødestederne er at skabe fællesskaber, hvor unge, som oplever ensomhed, kan udvikle deres sociale kompetencer. Når unge opsøger mødestederne første gang, 'screenes' de af de frivillige, for at undgå at brugerne har diagnoser eller sociale problemer, som de frivillige ikke har kompetencerne til at håndtere.

Tilbuddene opererer ud fra *ung-til-ung*, hvor mødestederne er drevet af og for jævnaldrende unge, samt ud fra princippet om hjælp til selvhjælp, med en ambition om at støtte brugerne til *selv* at overkomme ensomheden. Mødestedernes aldersgruppe er 15-25 år med mulighed for dispensation.

Mødestederne opererer metodisk ud fra aktiviteter, eller det der inden for det pædagogisk teoretiske felt begrebsættes som *Det Fælles Tredje* (Madsen, 2002). Når to individer går sammen om noget, der er eksternt dem selv, der deltages der *om noget tredje*, hvorved relationen mellem Den Ene og Den Anden påvirkes gennem deltagelse om Det Fælles Tredje (Madsen, 2002). Hos Ventilen forstås dette som deltagelse omkring aktiviteter såsom brætspil og madlavning.

Mødestederne skal dermed ses som led i en nyere pædagogisk tilgang til arbejdet med unge, hvilket har været under udvikling siden slutningen af 1980'erne (Laursen og Mørch, 1998a), forankret i en forståelse af, at unge er bedre til at forstå og afhjælpe andre unges udfordringer (Laursen og Mørch, 1998b). Hvor *ung-til-ung* har en række kvaliteter, såsom bedre kommunikation og øget demokratisering gennem inddragelse (Laursen og Mørch, 1998b), beskrives den ligeledes som havende mangler, bl.a. at det er vanskeligt at dokumentere udvikling hos brugerne (Cefu, 2003). *Ung-til-ung* er desuden et sparsomt undersøgt område, hvor store dele af forskningen er næsten 20 år gammel (se f.eks. Laursen og Mørch, 1998a, 1998b; Cefu, 2003).

Fokus og problemformulering

Ventilens mødesteder har eksisteret i mere end 20 år og har årligt været genstand for en evaluering, udført af Ventilen selv. De har aldrig været genstand for en dybdegående hverdagslivsorienteret undersøgelse som den, jeg præsenterer her. Specialet skal ikke forstås som en evaluering af *om* mødestederne virker, men *hvordan* og *hvilken* social forandring, som finder sted (Lagermann, 2020). Dette undersøges gennem fire interviews med brugere af et mødested, samt en frivillig. Brugerne deltog alle på *samme* mødested, som i fremtiden vil blive refereret til som mødested 1, hvor den frivillige ligeledes deltog. Undersøgelsen vil være forankret i en forståelse af ensomhed som et socialt og subjektivt fænomen og som et fænomen, der kan overskrides gennem deltagelse i fællesskaber (Lasgaard, 2010a). Jeg vil derfor have fokus på, hvordan deltagelse på mødestederne

forandrer brugernes selvforståelse, og hvordan dette gradvist og delvist bidrager med nye muligheder for at handle – både *på* mødestederne, men også *ud over* mødestederne. For at indfange dette, har jeg opstillet følgende problemformulering, som vil styre undersøgelsens retning.

Hvilken social forandring skabes for brugerne gennem deltagelse på Ventilens mødesteder, og hvordan bidrager deltagelsen til brugernes oplevelse af at kunne overskride ensomhed?

Jeg vil undersøge den sociale forandring, som finder sted på mødestederne, og belyse den, *mens den sker i konkrete situationer*, som påvirker subjektets muligheder for at deltage meningsfuldt i fællesskaber. Ensomhed har konsekvenser for menneskers hverdagsliv, men har forskellig betydning for forskellige mennesker, hvormed jeg vil søge at forstå ensomhed som et subjektivt fænomen med konsekvenser for det levede liv. Hermed er teorier, som kan bidrage til at forstå sociale forandringer i hverdagslivet, *mens de sker i konkrete situationer*, nødvendige.

Undersøgelsen vil deraf have afsæt i social praksisteori, herunder situeret læring bl.a. med udgangspunkt i Line Lerche Mørck (2006, 2019) og kritisk psykologi primært ud fra Ole Dreier (2009, 2015, 2019a, 2020), hvorved det bliver muligt at forstå ensomhed *subjektivt* frem for som en sundhedsmæssig kategorisering. Med social praksisteori forstået inden for situeret læring og kritisk psykologi stilles der skarpt på mennesker som deltagere i social praksis *sammen med andre*.

Derigennem opnås indblik i hvordan mødestedernes brugere *deltager* fra forskellige hverdagsliv, på baggrund af forskellige oplevelser af ensomhed, og gennem deltagelse *udvider* og *begrænser* både deres egen og andres deltagelse (Kousholt, 2006). Jeg vil dermed vise, hvordan deltagelse på mødestederne skaber nye erfaringer, som forandrer brugernes selvforståelse (Mørck, 2006), hvilket præger deres *generelle* muligheder for at handle *anderledes* på tværs af det levede liv (Dreier, 2015). Jeg vil nedenfor præsentere mit empiriske materiale og en læseguide som afslutning på problemfeltet, hvorefter undersøgelsens teoretiske ramme vil blive belyst.

Det empiriske materiale

Jeg har besøgt en række mødesteder, hvor jeg har interviewet brugere og frivillige, og jeg har efterfølgende udvalgt ét mødested, som jeg undersøger *dybdegående*. Dette mødested vil blive refereret til som mødested 1, hvis der er behov for at skelne mellem mødesteder, men ellers vil specialets undersøgelse have udgangspunkt i *én konkret mødestedspraksis*. Medforskerne i undersøgelsen er anonymiseret, men præsenteres med et alias. Der er blevet anonymiseret af hensyn til både *eksterne*, *lokale* og *interne*, da det hverken skal være muligt for *udefrakommende* eller

brugerne i mellem, at identificere medforskerne (Bengtsson og Mølholt, 2020). Navne, alder, lokationer m.m. kan derfor være ændret af hensyn til maskering af medforskerens identiteter (Bengtsson og Mølholt, 2020, s. 195f).

Anne

Anne (bilag 1) er 24 år og læser på en professionshøjskole. Hun oplever, at det er svært at deltage i fællesskaber bestående af større grupper, og har brug for forudsigelighed for at kunne deltage meningsfuldt. Som barn følte hun sig altid udenfor og har tidligere kun haft få venner.

Erik

Erik (bilag 2) er 19 år og går på gymnasiet. Han følte sig ensom i folkeskolen, hvor han oplevede, at han ikke passede ind. Han har i nyere tid fået venner gennem mødestederne, og har fået sig en kæreste.

Daniel

Daniel (bilag 3) er 23 år og arbejder fuldtid. Han begyndte at føle sig ensom på højskolen, hvor han oplevede at være udenfor, og har siden haft en depression. Daniels *forbigående ensomhed* forankrede sig og bærer nu præg af *kronisk ensomhed* (Martín-María et al., 2020). Daniel har aldrig tidligere haft venner, men gennem sin deltagelse på et mødested fik han en ven.

Stine

Stine (bilag 4) er 25 år og læser på universitetet. Hun har altid følt sig ensom og anderledes, og har både oplevet depression og selvmordstanker. På mødestedet blev hun en del af kernegruppen, som hun oplever, har hjulpet hende ud af ensomheden. Kernegruppen er en betegnelse for brugere af mødestederne, som har deltaget over en længere periode, er blevet venner, kommer ofte, og som bidrager til mødestedernes daglige drift. Der eksisterer kernegrupper på tværs af mødestederne, hvor betegnelsen *kernegruppe* blev præsenteret for mig på et af de mødesteder, som jeg besøgte.

Julie

Julie (bilag 5) er 20 år og er frivillig på mødestedet.

Udover ovenstående medforskeres bidrag, bygger undersøgelsen på formelle og uformelle samtaler og interviews med brugere og frivillige fra andre mødesteder, og noter fra besøgene på de forskellige mødesteder. I følgende afsnit vil jeg afslutte problemfeltet med en læseguide.

En læseguide

I kapitel 2 præciseres og indsnævres den teoretiske ramme, specifikt mødestedsinterventioner og ensomhed forstået inden for social praksisteori, kritisk psykologi og situeret læring.

I kapitel 3 præsenteres nedslag i det metodiske arbejde, der har ligget til grund for udarbejdelsen af specialet.

I kapitel 4 præsenteres specialets analyse. Analysen er inddelt i to afsnit. Første del, **At deltage forskelligt i praksis**, omhandler forskelligartet og situeret deltagelse på mødestederne, fra forskellige hverdagsliv hvor ensomhed opleves forskelligt, hvorved individet lærer forskellige ting gennem deltagelse i mødestedsinterventionen. Analysens anden del, **Mødestedspraksissens sociale organisering**, vil vise mødestedets særlige fællesskabskonstruktion, og hvordan denne både udvider og begrænser muligheder for at overskride ensomhed.

I kapitel 5 konkluderes der på specialets analytiske pointer, og undersøgelsens bidrag til forskningsfeltet sammenfattes.

Kapitel 2 - Teoretisk rammesætning

I følgende kapitel præsenteres specialets begreber og deres teoretiske retninger. Specialet blev til med afsæt i social praksisteori som metateoretisk retning orienteret mod at forstå praksis (Kousholt, 2006), herunder retningerne kritisk psykologi og situeret læring. Ved hjælp af disse er det muligt at stille skarpt på *subjektets deltagelse i social praksis*, hvordan *ensomhed opleves forskelligt* og de forandringsprocesser, som bidrager til overskridelse af ensomhed. Det er hermed et teoriapparat, som *ikke* orienterer sig mod diagnoser, men mod det levede liv og selvforståelsen. Dette vil løbende blive uddybet i følgende afsnit.

Specialets praksisbegreb

Social praksisteori og kritisk psykologi er forankret i historisk dialektisk materialisme, en forståelse af subjektets gensidige afhængighed med verden, og at subjektet bliver til gennem sin relation til det materielle (Mørck og Huniche, 2006). Der er tale om en subjektvidenskab (Schraube, 2015), hvor mennesket forstås som et samfundsmæssigt subjekt (Mørck og Huniche, 2006). Subjektet forstås dermed *ikke* som *objekt* for forandring, men som aktiv medskaber af egne betingelser og i dette speciale som aktiv deltager i overskridelsen af *egen og kollektiv* oplevet marginalisering *sammen med* andre deltagere (Jartoft, 1996; Højholt og Kousholt, 2018). Dorte Kousholt (2006) fremlægger en forståelse af praksisbegrebet, som: "(...) *det grundlæggende forhold, at mennesker i fællesskab handler aktivt i forhold til og medskabende deres livsbetingelser*" (s. 30). Mennesket forstås *både* med rådighed over egne livsbetingelser, *men også* som led i *deltagelse i social praksis* med en orientering mod, *hvordan* subjektet handler og i *hvilken* kontekst (Kousholt, 2006). Praksisbegrebet flytter dermed fokus fra individet til *det fælles liv*, ikke forstået som at subjektet "*forsvinder*", men en orientering mod, hvordan *subjekter* erfarer og fører deres liv i *en fælles social verden* (Højholt og Kousholt, 2019).

Praksis forstås som konkrete mål-middel sammenhænge, fysisk lokaliseret på specifikke steder, hvor subjekter *handler* (Mørck, 2006; Kousholt, 2006), og gennem fælles *situeret* deltagelse *forandrer* både brugerne og praksis sig (Dreier, 2009). Deltagelse beskrives af Dreier (2003) som et *grundvilkår*, hvor subjektet er "*always already involved in social practice*" (s. 96). Subjekter deltager *altid* situeret i verden på forskellig vis, hvor subjektets deltagelse påvirker *egen og andres* deltagelse, i en udvidende eller begrænsende retning, hvor måden ét subjekt deltager kan *udvide* eller *begrænse* et andet subjekts *mulighed* for at deltage *meningsfuldt* (Kousholt, 2006, s. 32).

Dermed *lærer* subjektet i kraft af sin deltagelse sammen med andre i social praksis, hvormed selvforståelsen udvikles (Dreier, 2020). I følgende afsnit vil jeg med udgangspunkt i bl.a. Mørcks (2006) læringsbegreb give en forståelse af, hvordan subjekter *forandrer* sig gennem deltagelse.

Læring som social forandring

Mørck (2006) lægger afstand til den traditionelle forståelse af læring som afgrænset til uddannelsesinstitutioner og argumenterer for, at læring foregår på tværs af handlesammenhænge, fra forskellige positioner og *med en retning*, hvor subjektet *lærer* i henhold til *måden, det deltager på* (Mørck, 2006). Subjekter deltager fra forskellige hverdagsliv på forskellige måder i forskellige kontekster og deltager i praksis med en orientering mod *flere ting ad gangen* (Juhl, 2009). Hermed *lærer og udvikler* subjektet sig i henhold til dets orientering i social praksis, hvormed subjektets deltagelse, ligesom praksis, er konstant foranderlig (Højholt og Kousholt, 2015). På mødestederne deltog brugerne med *intentioner*, og orienterede sig efter flere ting ad gangen, f.eks. deltog Anne *både* for at få en kæreste, men *også* for at få venner, men hvor manglen på en kæreste udgjorde den *største* mangel i hendes hverdagsliv. Annes deltagelse og *læring* på mødestederne fokuserede dermed særligt på interaktionen med *drenge* (bilag 1, s. 15).

Jean Lave (2019) beskriver i forlængelse heraf læring som værende skiftende og *ændret* deltagelse i social praksis (s. 112), gennem bl.a. skabelsen af nye forudsætninger *for* deltagelse, eller som Jean Lave og Martin Packer (2008) beskriver det: "*Learning is construed as the reconstruction of the way a subject is engaged in the world (...)*" (s. 26). I kraft af brugernes deltagelse på mødestederne gjorde de sig nye erfaringer og *rekonstruerede* dermed *måden* de deltog, f.eks. ændrede Anne *måden* hun deltog, da hun begyndte at orientere sig *mere* mod faglige fællesskaber og *mindre* mod mødestedsfællesskaberne (bilag 1, s. 10).

Pernille Juhl (2009) bidrager til forståelsen af læring ved at argumentere for, at "*(...) muligheder for læring opstår i et hverdagsliv præget af modstrid, tvivl og dilemmaer, som mennesker må tage stilling til*" (s. 20). Subjektet *lærer* dermed i kraft af dets deltagelse i forskellige kontekster med varierende betingelser for deltagelse, og bliver således i stand til at handle *anderledes*, i henhold til oplevet modstrid (Juhl, 2009). Charlotte Højholt og Dorte Kousholt (2019) fremlægger en forståelse af *viden* som skabt "*(...) by being involved in the world, from commitments and experiences of participating in a specific practice*" (s. 579), altså at viden (eller *læring*) opstår i kraft af deltagelse i social praksis, hvor subjektet lærer at handle på særlige måder i bestemte kontekster (Højholt og

Kousholt, 2019). Læringsbegrebet udgør dermed en forståelse for, hvordan subjektet *forandrer* sig og skal forstås som en operationalisering af undersøgelsens forståelse af *sociale forandringsprocesser*. Subjektets *deltagelse* i fællesskaber *forandrer* sig *ved at deltage*, hvilket i følgende afsnit vil blive uddybet med den kritiske psykologis begreber.

Kritisk psykologi

Kritisk psykologi har rødder i Det Frie Universitet i Berlin, hvor bl.a. Klaus Holzkamp i 1960erne udviklede grundlaget for den kritiske psykologi (Mørck, 2006). Kritisk psykologi udsprang som et opgør med traditionelle psykologiske retninger, som en kritik af psykologien som værende essentialistisk (Dreier, 1979), og behavioristisk (Dreier, 2009). Kritisk psykologi fokuserer på det konfliktfyldte i det menneskelige liv og bidrager med begreber til at forstå hverdagslivets konflikter *i sammenhæng med* det sociale og materielle (Schraube, 2017).

Dreier (2020) beskriver nyere kritisk psykologi som *den tredje periode*, hvor social praksisteori forenes med en forståelse for subjekters livsførelse. Dreier (2020) forstår livsførelse som rettet mod menneskers levede liv inden for samfundets komplekse organisering, hvor mennesker lever deres liv i henhold til oplevet *meningsfuldhed* (s. 18). Højholt og Kousholt (2015) supplerer hertil med en forståelse af livsførelse som *deltagelse i hverdagslivets forbundethed i sociale praksisser*, som er konstant foranderlige. De fremlægger en forståelse af *meningsfuld deltagelse og livsførelse*, hvor subjektet skal kunne *forbinde* sin deltagelse i én kontekst med deltagelse i en anden, så deltagelsen giver mening *på tværs af subjektets levede liv* (Højholt og Kousholt, 2015, s. 6). Brugere af mødestederne deltager fra forskellige hverdagsliv, hvor de oplever ensomheden *forskelligt*, hvormed *måden de deltager på mødestederne*, skal være meningsfuld for deres *generelle hverdagsliv*. Brugernes deltagelse har dermed en *intentionalitet*, hvor mødestederne har særlig *subjektiv betydning* for forskellige deltagere, og hvor deltagelsen ikke *udelukkende* kan forstås i henhold til samfundsstrukturer, men *også* i henhold til subjektets individuelt levede liv (Dreier, 2020).

Livsførelsesbegrebet udgør dermed en forståelse for hverdagslivets essentielle betydning for, hvordan mennesker *sammen med andre* producerer og reproducerer deres liv gennem aktiviteter, rutiner og sociale relationer (Højholt og Schraube, 2015). Det retter opmærksomheden mod subjekters forskelligartede håndtering af hverdagslivets ofte modsætningsfyldte krav (Kousholt, 2006). For at forstå ensomhedens konsekvenser, og mulighederne for at overskride ensomhed, er

det nødvendigt at orientere sig mod ensomhedens individuelle konsekvenser for det levede liv for at kunne tilrettelægge meningsfulde interventioner, som er i stand til at skabe ønsket social forandring (Højholt og Røn Larsen, 2016). Det fordrer en forståelse for subjektets forskelligartede liv, hvor ensomhed opleves subjektivt i forskellige handlesammenhænge (Dreier, 2015). Med handlesammenhænge forstås det sociale livs organisering i konkrete tider og steder, og udgør en forståelse af, at subjekter aldrig handler *isoleret*, men derimod bevæger sig på tværs af kontekster og fællesskaber i hverdagslivet (Højholt og Schraube, 2015).

Deltagelse på mødestederne foregår dermed ikke isoleret, hvor overskridelse af ensomhed er *afgrænset* til mødestederne, men hvor *mødestedernes sociale forandringsprocesser* forstås som led i subjektets deltagelse *på tværs af handlesammenhænge og social praksis* (Dreier, 2015). Daniels deltagelse på mødestederne foregik f.eks. som led i et forløb med hans psykolog, som bidrog til at forandre *måden*, han deltog på, sammen med de andre brugere. Kousholt (2006) argumenterer i forlængelse heraf for, at når subjekter forstås i henhold til *deltagelse*, da implicerer det, ”*at subjektet er én blandt andre deltagere*” (s. 31), hvormed subjektet må forstås i henhold til dets rådighed i fællesskabet i relation til handle- og deltagelsesmuligheder.

Dreier (2019a) fremlægger en forståelse af handlemuligheder som det mulighedsrum for social handlen, som subjektet oplever gennem deltagelse i social praksis. Handlemuligheder forstås kontekstuelle og i relation til handlesammenhænge, da subjektets handle- og deltagelsesmuligheder, ligesom betingelser for deltagelse, varierer fra sammenhæng til sammenhæng (Dreier, 2009). I kraft af subjektets deltagelse *udvider* og *ændrer* det sine *forudsætninger* for at *kunne* deltage inden for de samfundsmæssige livsbetingelser i henhold til hvad subjektet forstår som meningsfuldt (Mørck, 2006). Hertil deltager subjekter med forskellige *muligheder* for *meningsfuldt* at forbinde deres deltagelse i sociale praksisser med deres livsførelse (Højholt og Kousholt, 2015).

Brugernes deltagelse på mødestederne forstås *situeret*, fra særlige positioner, med udgangspunkt i forskellige hverdagsliv, hvor ensomheden opleves forskelligt, og hvor brugerne deltager med forskellige forudsætninger for at skabe mening i henhold til det levede liv. At være en del af kernegruppen gav nogle andre deltagelsesmuligheder, end hvis man som Daniel oplevede *ikke* at være *inkluderet* og nogle gange oplevede *ikke* at have andre at snakke med end de frivillige. At *føle sig som en del af noget* forstås i henhold til *følelsen af inklusion*, hvor subjektet *oplever* at være i stand til at deltage meningsfuldt i et fællesskab (Quvang, 2016). Oplever subjektet *ikke* sin deltagelse som meningsfuld forstås det som *følelsen af eksklusion* (Testmann, 2018), hvor subjektet

oplever *ikke* at kunne forbinde sin deltagelse meningsfuldt med sin livsførelse (Højholt og Kousholt, 2015).

At deltage i fællesskaber

I en analyse af mødestederne som social praksis, hvor det er muligt overskride ensomhed, har begrebet om fællesskab været anvendeligt som en forlængelse af det sociale praksisbegreb. Kousholt (2006) præsenterer en forståelse af fællesskaber som *konfliktuelle*, som retter blikket mod forskellige perspektiver og interesser på og i det fælles, hvor fællesskaber forstås ud fra deltagernes *forskellighed* (s. 33), og hvor social praksis udvikles gennem konflikter grundet subjekters forskelligartede deltagelse. Kousholt (2011) uddyber dette, hvor *konflikt* skal forstås i henhold til de *forskellige* perspektiver og interesser, som er på spil i social praksis, hvor subjekter samarbejder og tilbyder forskellige ting, og hvor der deltages fra forskellige positioner med forskellige deltagelsesmuligheder (s. 103). Højholt og Kousholt (2020) forstår fællesskaber supplerende som *common matters*, hvor subjekter deltager *om noget fælles som betyder noget for dem*, som forbinder subjektet med konkrete situationer, og hvor subjektet deltager forskelligt og modsætningsfyldt, fra forskellige positioner og er engageret forskelligt *i det fælles* (s. 10). Her forstået i henhold til *mødestederne*, hvor brugerne er *forbundet til en fælles sag*, men prioriterer og tillægger mødestederne forskellig betydning (Højholt og Kousholt, 2018, s. 37). *Konflikt i forhold til det fælles* forstås dermed som en fundamental del af praksis, hvor praksis *forandres* grundet konflikter *om det fælles*.

Når mødestederne forstås i henhold til konflikter, retter det en opmærksomhed mod brugernes *forskellige* livsførelser, som på mødestederne samles som led i en *fælles* livsførelse (Kousholt, 2006). Brugerne har *ikke altid* et socialt alternativ til mødestederne, hvorfor det for *nogle* deltagere ikke opleves *muligt* at stoppe med at komme på mødestederne, og det derfor er *nødvendigt* at få egen deltagelse til at fungere *sammen med de andres*.

Det bidrager ligeledes med en forståelse for, hvordan organiseringen af fællesskabet skaber særlige deltagelsesmuligheder med forskellige muligheder for indflydelse og rådighed i fællesskabet (Kousholt, 2006). Mødestederne udgjorde noget *særligt betydningsfuldt* for brugerne, som skabte nye måder at organisere deres hverdagsliv på, hvormed brugerne deltog *i henhold til at få det fælles til at fungere*, men fra forskellige ståsteder hvilket ledte til konflikt. Dette kom bl.a. til udtryk i henhold til kernegruppen, og deres indflydelse på fællesskabets organisering, f.eks. hvordan

kernegruppens medlemmers rådighed i fællesskabet prægede *mulighederne* for at sørge over et tab, hvor sorg blev noget, man *skulle* over frem for at tale om. Samme intervention fik dermed forskellig betydning for forskellige subjekter (Højholt og Kousholt, 2018), hvor brugernes deltagelse i mødestedspraksissen var *mere eller mindre sårbar*, afhængig af brugernes deltagelse i *andre* fællesskaber i deres hverdagsliv. Dette blev tydeligt ifbm. Daniel, hvis deltagelse var ekstremt sårbar, da han oplevede mødestederne som det eneste sted, hvor han havde noget socialt, hvorimod Stine tillagde mødestederne *mindre* betydning, da hun havde kernegruppen, som *også* gav hende socialt samvær i weekenden.

Med ovenstående forståelser af fællesskab og social praksis rettes blikket mod fællesskabers *forskellighed*, men en anden begrebsætning af fællesskaber, som fremstår oplagt, er Etienne Wengers (2004) begreb om praksisfællesskaber. Dette er dog undladt, da Wenger (2004) forstår fællesskaber som tingsliggjorte (Lave, 2009), og deraf at det er muligt at *ikke-deltage* i et praksisfællesskab (Wenger, 2004), hvilket står i opposition til deltagelse som et grundvilkår (Dreier, 2003). Samtidig forstår Wenger (2004) deltagelsens og læringens retning som subjektets bevægelse fra *perifer legitim deltager* mod *fuldgyldig deltager*, forstået som en deltagelsesretning fra *udkanten* til *midten* af et fællesskab. Dette står i opposition til en af specialets pointer: at deltagelse i fællesskaber ikke går én vej, men derimod er en vild og kaotisk proces, hvor der deltages fra forskellige hverdagsliv og læres på forskellige måder. Anne bevægede sig f.eks. fra fuldgyldig deltager tilbage til legitim perifer deltager i kernegruppen, da hun valgte at stoppe med at se dem privat (bilag 1, s. 10), og Stine *lærte at forstå sig selv som ansvarlig* grundet nye deltagere i fællesskabet (bilag 4, s. 12).

Jeg forstår derfor deltagelse i fællesskaber som kaotisk med alsidige måder at deltage på fra forskellige positioner og at læring foregår på kryds og tværs (Mørck, 2006), hvorfor mødestederne som social praksis forstås *konfliktuelle* (Kousholt, 2006) og som grænsefællesskaber (Mørck, 2006).

Grænsefællesskabsbegrebet, som præsenteres af Mørck (2006), retter opmærksomheden mod fællesskaber (eller ”vi’er”) som krydsende og overlappende, hvor der kan eksistere flere fællesskaber inden for det samme fællesskab, og hvormed forståelsen af fællesskaber som tingsliggjorte søges opløst (Mørck, 2006, s. 23). Et grænsefællesskab udgør et fællesskab, *der overlapper andre fællesskaber* og hvor det derfor bliver muligt at skabe nye forbindelser og samarbejder på tværs (Mørck, 2006, s. 16). Grænsefællesskabsbegrebet retter dermed blikket mod, hvordan *nye* relationer og fællesskaber dannes på mødestederne. Fællesskaber forstås her som

alsidige, heterogene og foranderlige, og i henhold til følelsen af et ”vi” (Mørck, Elholm og Jensen, 2012).

Mødestederne skal i dette speciale forstås som grænsefællesskaber, hvor forskellige brugere deltager, og hvor der eksisterer og dannes *nye fællesskaber*, såsom kernegrupperne, gennem mødet mellem forskellige brugere og frivillige, som bidrager til forskellige måder at deltage på. Fokus rettes mod det kollektive og heterogene aspekt ved fællesskaber og hvordan mangeartede og alsidige forbindelser skabes gennem kollektiv deltagelse (Mørck, 2006). Dette blev tydeliggjort gennem mødestedspraksissen, hvor brugernes *oplevelse af at være en del af mødestedet*, blev betinget af eksistensen af forskellige ”vi’er”, som det enkelte subjekt oplevede at kunne føle sig som en del af, hvormed det blev muligt at overskride oplevelsen af ensomhed. Mødestederne består dermed af flere fællesskaber, bl.a. selve mødestedets fællesskab, de frivillige og kernegruppen. Samtidig var fællesskaberne ikke afgrænset til mødestederne, men gik på tværs, hvor Julie, som var frivillig, oplevede at blive inviteret til fødselsdag af brugerne, og dermed at brugerne *stadig* oplevede at være en del af et ”vi” med hende *uden for mødestedet* (bilag 5, s. 7).

I det følgende afsnit vil jeg afrunde den teoretiske rammesætning med en diskussion af, hvordan ovenstående begreber kan anvendes til at forstå overskridelse af marginalisering.

At overskride marginalisering

I specialet forstås ensomhed som *marginalisering*, hvor sociale relationer udgør en oplevet mangel i subjektets hverdagsliv, og hvor ensomhed begrænser meningsfuld deltagelse. Mørck (2006) beskriver marginalisering som en kontekstuel tilstand, og som et almenmenneskeligt forhold i varierende grad (s. 29), hvor tilstanden af at *være* marginaliseret optræder gradvist, jo flere meningsfulde handlesammenhænge i hvilke subjektet oplever udelukkelse fra (Mørck, 2019). Marginalisering forstås i henhold til læring på tværs af handlesammenhænge, hvor subjektets oplevelse af marginalisering leder til *negativ læring*, som præger selvforståelsen i negativ retning (Mørck, 2006). At *blive* marginaliseret foregår *gradvist* og *delvist*, hvor oplevelsen af marginalisering leder til *generelt* vanskeligere deltagelse i meningsfulde fællesskaber (Mørck, 2006).

At overskride marginalisering beskrives af Mørck (2006, 2019) som den proces, hvormed subjektet *gradvist* og *delvist* *overskrider* oplevet marginalisering gennem nye handle- og deltagelsesmuligheder og ændret deltagelse i social praksis. Med *overskridelse* forstås subjektets

bevægelse fra marginaliserede deltagelsespositioner i retning af *mindre* marginaliserede deltagelsespositioner (Mørck, 2006), hvor marginaliserende tendenser overskrides (Mørck, 2011), og altså en forståelse af, at læringen *overskrider* individuelle handlesammenhænge og påvirker subjektets *generelle* deltagelsesmuligheder (Kristensen og Mørck, 2016).

Overskridelse forstås i henhold til *ændret deltagelse* (Lave, 2019), gennem social læring, hvor subjektet oplever at kunne yde indflydelse og bidrage til fællesskabet, og dermed til at *forandre praksis meningsfuldt* (Højtholt og Kousholt, 2015). Dette kom til udtryk hos Stine, som oplevede at *føle* sig som en del af kernegruppen og mødestedet, hvilket bidrog til hendes *generelle* overskridelse af ensomhed, da hun f.eks. tillagde udelukkelse fra sit hold på universitetet *mindre* betydning, fordi hun havde venner andetsteds (bilag 4, s. 17). Det ledte *også* til, at hun bidrog til praksis på nye måder, bl.a. ved at inkludere nye medlemmer sammen med de frivillige. Sammenhængen mellem læring og overskridelse begrebsættes af Mørck (2006) som overskridende læring, og finder sted gennem konkrete positive og negative situationer, som præger subjektets selvforståelse. Gennem deltagelse sammen med andre *lærer* subjektet, hvorved det bliver *mere af noget og mindre af noget andet* gennem en udvikling af selvforståelsen, som skaber nye muligheder for at handle og deltage *anderledes* (Kristensen og Mørck, 2016). Dette kom til udtryk hos Daniel, som gennem systematisk udelukkelse på sin højskole, var blevet *mere en, der ikke kunne blive bedre til det sociale* (bilag 3, s. 10), og deraf *altid* forstod sin egen sociale deltagelse i et negativt skær.

Mørck (2006, 2019) forstår overskridelse af ensomhed i henhold til *positiv interpellation* inden for fællesskabets *praksisideologi* og gennem en ændret *selvforståelse*. Med interpellation forstås den proces, hvor subjektet *prajes* til ansvarsfulde subjektpositioner inden for fællesskabets *ideologiske* forståelse af *betydningsfuld deltagelse*, hvormed subjektet *bliver ansvarligt* (Mørck, Elholm og Jensen, 2012). Jeg oplever at begrebet om interpellation gør subjektet *passivt*, hvor subjektets *aktive rolle i egen overskridelse af marginalisering* usynliggøres. Som tidligere nævnt foregår deltagelse *sammen med andre*, hvoraf jeg forstår overskridelse af ensomhed som en proces, der finder sted i kraft af subjektets *deltagelse i det fælles sammen med andre*, og hvor det enkelte subjekt er *en del af* forandringsprocessen. Mørcks (2006, 2011, 2019, 2020) teoriapparat orienterer sig desuden mod, hvad der *samler* fællesskaber, hvor jeg har fokus på det *konfliktuelle i forskelligartet deltagelse*, hvorfor jeg supplerer overskridelsesbegrebet med en konfliktuel forståelse af fællesskaber. Jeg er derfor mere inspireret af Mørcks (2006, 2019) udlægning af *selvforståelse*, da jeg oplever, at selvforståelse, i relation til overskridelsesbegrebet, hjælper med at forstå, hvordan subjektet *selv* er en del af overskridelsesprocessen *sammen med andre*.

Mørck (2006) begrebsætter selvforståelse som ”at komme til forståelse med sig selv, sine ”vi’er” og andre” (s. 14), som forstås som den proces, hvor subjektet bliver i stand til at deltage *anderledes*, både forstået positivt (*en udvidelse*) og negativt (*en begrænsning*). Selvforståelsen forstås som *altid-uafluttet*, hvor subjektet gradvist *kommer til nye forståelser* (Mørck, 2006, 2019). Dreier (2015) forstår en sammenhæng mellem selvforståelse og livsførelse, hvor subjektets *intentionelle måde at deltage på* forstås i henhold til subjektets forståelse af sig selv i sammenhæng med verden. Selvforståelse skal dermed forstås i henhold til hverdagslivet og det levede liv. Subjekter forstår sig selv på særlige måder, i relation til konkrete steder, aktiviteter, relationer og *andre deltagere*, og subjektet kommer til forståelse med sig selv ved at *finde og genfinde* sig selv på specifikke lokationer (Dreier, 2015, s. 26).

Selvforståelsen forandres løbende gennem deltagelse i fællesskaber, gennem dialog og refleksion, som enten understøtter eller udfordrer subjektets forståelse af egne handlemuligheder i fællesskabet (Mørck, 2006; Juhl, 2009), og hvor subjektet bliver i stand til at håndtere dilemmaer og udfordringer på nye måder (Dreier, 2015). Konkret forstås selvforståelse i relation til tidligere nævnte pointe af Lasgaard (2010a), hvor ensomhed gradvist præger subjektets selvforståelse i retning af en essentialistisk forståelse af at være en der *er* ensom. Selvforståelse er dermed relateret til oplevede deltagelsesmuligheder i social praksis, hvilket udgør en af ensomhedens reproducerende mekanismer, da fællesskaber er essentielle for overskridelse af ensomhed, mens ensomhed samtidig *begrænser* deltagelsen.

At overskride marginalisering forstås dermed som en gradvis og kaotisk proces, som foregår i zigzag-formationer med positive og negative oplevelser, hvor subjektets selvforståelse *gradvist* ændrer sig i små ryk i en bevægelse i retning af at blive ”*mere af noget og mindre af noget andet*” (Mørck, 2006, 2019). I dette speciale skal overskridelse af ensomhed forstås som en *bevægelse*, og som en gradvis proces, med små og delvise overskridelser i forskellige handlesammenhænge, hvor subjektet *gradvist* får nye erfaringer, som kan bidrage til *delvist* at overskride *dele* af subjektets oplevede marginalisering.

Hermed afrundes de teoretiske refleksioner. I følgende kapitel vil jeg skildre mit metodiske arbejde, og de metodiske implikationer det har at forske i praksis og med subjekter, som oplever ensomhed.

Kapitel 3 - Metodologiske overvejelser

I følgende kapitel præsenteres mit metodiske arbejde. Afsnittet vil bl.a. berøre metodevalgernes implikationer for analysen, udfordringer relateret til min egen deltagelse i en mødestedspraksis og forskningsetik. Nogle af refleksionerne vil være gældende for mit *generelle* metodiske arbejde på tværs af mødestederne, mens andre vil være med udgangspunkt i *specifikke* hændelser. Jeg har foretaget interviews med brugere og frivillige fra flere mødesteder, hvoraf jeg har udvalgt fire brugere og en frivillig fra samme mødested, som vil bidrage til en *dybdegående* forståelse for det udvalgte mødesteds sociale praksis.

Jeg var ved undersøgelsens påbegyndelse national frivillig hos Ventilen, hvor jeg arbejdede med nationale problemstillinger frem for at have en tilknytning til mødestederne, og havde ifbm. dette underskrevet en tavshedserklæring. Min position som national frivillig udvidede mine deltagelsesmuligheder i henhold til at få adgang til mødestederne, da flere lokale frivillige kendte mig, men også grundet den underskrevne tavshedserklæring. Ud over dette har jeg udarbejdet specialet uafhængigt af Ventilen Danmark, med en aftale om at inddrage læringspunkter for praksis ved afsluttet undersøgelse, på nationalt niveau, men også med interesserede frivillige på lokalt niveau. Der eksisterede en *potentiell* interessekonflikt, da jeg er engageret i Ventilens nationale arbejde, hvorfor en fremhævnings af *dilemmaer* i praksis kunne opleves *negativt* af Ventilen som organisation (Kristensen, 2020). Jeg oplevede *ikke*, at dette medførte en *faktisk* interessekonflikt, men af hensyn til undersøgelsens integritet har jeg søgt at sikre *gennemsigtighed* i relation til undersøgelsens samarbejdsflader (Kristensen, 2020).

Praksisforskning

I følgende afsnit vil jeg præsentere nogle af de implikationer, det har at forske i en situeret social praksis.

Line Lerche Mørck og Morten Nissen (2006) argumenterer for, at praksisforskningens ambition grundlæggende bør være at ”forene teoretisk stringens med praksisrelevans” (s. 130). Dermed forstås praksisforskning også som *praksisudviklende*, hvor viden skabes og udvikles i social praksis og med udgangspunkt i konkrete problematikker og dilemmaer (Morin, 2009). Forskning forstås *i sammenhæng med* og som *en del af* praksis (Mørck og Nissen, 2006), da viden er *lokaliseret* og *situeret* i praksis (Morin, 2009), og teorier dermed *udvikles* som led i praksis (Axel, 2020).

Morten Nissen (2012) argumenterer for, at subjekter ikke bør objektiveres, men derimod rekrutteres som *medforskere*, hvor deres erfaringer undersøges fra et førstepersonsperspektiv. Subjekter erfarer verden fra et *førstepersonsperspektiv* fra konkrete lokationer i praksis (Dreier, 2003), hvorfor forskeren ligeledes må forstå subjektets deltagelse i social praksis fra samme perspektiv (Dreier, 2009). At undersøge social praksis fra et førstepersonsperspektiv forudsætter en undersøgelse af subjektets *konkrete handlen* på specifikke lokationer, da subjektets deltagelse ændrer sig fra lokation til lokation (Dreier, 2003). Det bliver dermed muligt at opnå indblik i mødestedspraksissens brugeres forskelligartede og *konfliktuelle* deltagelse gennem forskellige perspektiver (Højholt og Kousholt, 2020). At organisere forskning omkring rekruttering af medforskere udgør dermed en forståelse af, at medforskerne er *en del af og engageret i* "(...) *the same problems and social world as the researchers*" (Højholt og Kousholt, 2019, s. 581), dvs. en forståelse af, at forskning bør *lære* af forskellige forståelser af samme praksis.

Deltagerne er dermed mere end *informanter*, da de forstås som "(...) *handlende og selvreflekterende subjekter, med intentioner og en bevidst forholden sig.*" (Mørck, 2020, s. 85), hvormed brugernes deltagelse i forskningen foregår *intentionelt*. At forske *med medforskere* frem for *på informanter* kræver en særlig interesse "(...) *for problemerne, som de opleves af de involverede parter*" (Schwartz, 2008, s. 168), hvormed forskningen skal være forankret i udfordringer, der opleves i praksis, som siden kan forbindes til bredere teoretiske forståelser (Schwartz, 2008). Daniel italesatte f.eks. uden for interviewet vigtigheden af, at jeg rettede en særlig opmærksomhed mod dem, som *ikke* var en del af kernegruppen, og som *ikke* oplevede at være en del af et "vi" på mødestedet, hvormed han *aktivt* bidrog til måden, hvorpå mødestederne som social praksis skulle forstås.

Specialets undersøgelse forstås dermed som en *fælles* undersøgelse af sociale forandringer, med udgangspunkt i en praksis, som medforskerne har interesse i at undersøge (Mørck, 2020). Undersøgelsen udgør et bidrag til den overskridende læring, hvor medforskerne, i kraft af deres deltagelse, bidrog til nye forståelser af praksis og til nye forståelser for samfundsmæssige deltagelsesbetingelser, som kan lede til ensomhed (Mørck, 2019; Lagermann, 2020).

Undersøgelsens vidensambition

Forskning vurderes traditionelt inden for kriterier om *validitet* og *reliabilitet* med hensyn til forskningens gyldighed (Kvale og Brinkmann, 2015). Specialets ambition har været at fremvise

kompleksiteterne i *situeret* deltagelse i en mødestedspraksis, hvordan deltagelse foregår forskelligt fra forskellige hverdagsliv, og hvordan mødestederne præsenterer forskellige *muligheder* for at overskride ensomhed for forskellige deltagere. Dermed fremstår traditionelle *statiske* videnskabelige kriterier ikke meningsfulde i henhold til at undersøge *forbundne forhold i konstant foranderlige sociale praksisser* (Dreier, 2008, s. 298).

Dreier (2019b) påpeger, at når verden undersøges fra subjektets førstepersonsperspektiv i henhold til subjektets deltagelsesmuligheder, da må der rettes en opmærksomhed mod: "*Subjects sharing important social conditions exhibit important commonalities in their scope of possibilities and reasons*" (s. 180). Her kan drages en parallel til Mørcks og Nissens (2006) udlægning af *mulighedsalmengørelse* forstået som, at en *dybdegående* undersøgelse af et subjekts deltagelsesmuligheder kan give indblik i *noget alment* og et *typisk mulighedsrum* (s. 135). Hermed kan *enkelte kontekster* bidrage med en forståelse for *almene forhold*.

Kousholt (2015) argumenterer i forlængelse heraf, at praksisforskning skal være *relevant* for og *en del af* medforskerens hverdagsliv, hvormed forskningen må kortlægge sammenhænge mellem *personlige* dilemmaer og sociale konflikter (s. 255). Praksisforskning skal dermed også være *praksisudviklende*, så forskningen skal kunne fremhæve dilemmaer og konflikter, som er på spil i praksis (Kousholt, 2006). Praksis bør derfor undersøges *decentreret*, fra forskellige perspektiver og positioner, hvormed der opnås indblik i dilemmaer *oplevet forskelligt* (Kousholt, 2015).

Mørck og Nissen (2019) supplerer med en forståelse af, at praksisforskning udgør en *prototype*, hvor en *afgrænset situeret praksis* undersøges som *et stykke af virkeligheden*, hvorefter prototypen kan bringes ind i andre situerede praksisser, blive reflekteret over og *transformeret*. Prototyper forstås dermed *udviklende* snarere end *regulerende*.

Specialet forstås *relevant*, grundet manglende viden om mødestedernes forandringsprocesser, som opstår for brugerne gennem deltagelse, og herunder en forståelse for, hvorfor *nogle* oplever at kunne deltage på mødestederne, mens *andre* oplever begrænset deltagelse, og f.eks. kun kommer et par gange for derefter at stoppe. Undersøgelsen er relevant for medforskerne, da den bidrager til at udvikle en praksis, som er betydningsfuld for dem. Dette italesatte Anne, som ønskede at deltage i specialets undersøgelse da hun fandt forskningen *vigtig* (bilag 1, s. 16), og Daniel, som ønskede at deltage for at bidrage med *ny viden* (bilag 3, s. 10). Specialet vil dermed præsentere *almene* perspektiver på *mulighedsrummet* i en social praksis, ikke forstået regulerende, men som en *prototype*, der kan tages op i andre sociale praksisser, og bidrage til *praksisudvikling*.

Et besøg på et mødested

Jeg vil i følgende afsnit præsentere et nedslag i en udfordring, jeg oplevede, da jeg besøgte et af mødestederne, som tydeliggjorde nogle af udfordringerne ved at deltage i en situeret mødestedspraksis.

Jeg havde i samarbejde med frivillige fra mødestedet aftalt, at jeg kunne besøge mødestedet med henblik på rekruttering af deltagere til senere interviews. Ved planlægningen af besøget opstod der en miskommunikation, så brugerne ikke blev oplyst om min deltagelse *før* min ankomst. Interessant her blev, at der efterfølgende eksisterede markant forskellige opfattelser af min deltagelse.

Da jeg ankom til mødestedet og præsenterede undersøgelsen, ytrede en af deltagerne: "*Jamen så skal du fandme også gøre det kort*" (bilag 6), hvilket jeg tolkede som en afvisning af fællesskabet. Efterfølgende stillede flere af mødestedets brugere sig uforstående over for min analyse af situationen, hvor f.eks. én beskrev min deltagelse som velkommen, mens en anden havde opfattet kommentaren som en joke, med udgangspunkt i en tidligere hændelse med en journalist, hvor vedkommende var blevet misforstået i et interview.

Dette fremhæver to ting. For det første er det en eksemplificering af det komplekse sociale samspil, som eksisterer i social praksis, hvor subjekter deltager på forskellige måder, afhængig af det individuelle hverdagsliv. Jeg havde, på baggrund af eksisterende litteratur om sårbare grupper (se f.eks. Lagermann, 2020), og grundet formelle og uformelle samtaler med frivillige og brugere på andre mødesteder, en forforståelse om, at brugerne var særligt udsatte og kritiske over for fremmede, hvorfor jeg potentielt søgte dette i mødet med feltet. Der kan drages en parallel til, hvordan ensomhed, som udtryk for nuværende og tidligere negative erfaringer, *lærer* subjektet at forstå sin deltagelse på særlige måder, og herefter *søger* det bekræftet i sin deltagelse (Cacioppo og Cacioppo, 2014). Tidligere erfaringer fra det levede liv er dermed essentielle for *måden* vi deltager på og *forstår* praksis (Dreier, 2015). Det fremhæver vigtigheden i at anlægge sig et decentreret perspektiv på praksis gennem førstepersonsperspektiver, da der sådan opnås et *alsidigt* indblik i praksis fra forskellige positioner. Mit eget *isolerede* perspektiv ville have ledt til en analyse, som ikke var genkendt af andre i praksis.

For det andet fremhæver det en etisk forpligtelse i at være opmærksom på, at deltagelse skaber forandringsprocesser, hvor *også forskerens deltagelse* skaber muligheder og begrænsninger for andre deltagere (Kousholt, 2006), f.eks. begrænser eller udvider fremtidige aktørers adgang til

praksis. *Journalistens* deltagelse kunne have begrænset *min* deltagelse på mødestedet, da den havde skabt frustrationer hos nogle af brugerne, hvilket fremhæver vigtigheden af at være reflekteret omkring *måden man som udefrakommende deltager på* i social praksis.

Forskningsinterviewet

I følgende afsnit præsenteres min brug af det kvalitative forskningsinterview og metodens implikationer for vidensproduktionen.

Interviewene blev udført med udgangspunkt i en interviewguide med fokus på social forandring og overskridelse af marginalisering gennem deltagelse i fællesskaber. Guiderne (bilag 7) blev anvendt som inspiration, da et fokus på guiderne ville have været forstyrrende, samtidig med at der skulle være plads til at tale om det, som optog medforskerne (Poulsen, 2019). De blev derfor i nogle interviews kun anvendt sparsomt.

Forskellige forskningsmetoder giver adgang til særlige typer af viden (Kvale og Brinkmann, 2015). Ved hjælp af interviewet som forskningsværktøj, fik jeg indblik i mine medforskeres deltagelse på mødestederne, set fra et førstepersonsperspektiv, og fik et dybere indblik i interventionens sociale forandringsprocesser og påvirkning på brugernes hverdagsliv. Karen Lis Kristensen og Line Lerche Mørck (2016) fremlægger en forståelse af overskridende læring som havende et *individuel* og *kollektivt* aspekt, hvor subjektets deltagelse kan lede til *personlig* overskridelse af marginalisering for *kollektivt* at bidrage til ændrede samfundsmæssige betingelser for deltagelse. Her har det kvalitative forskningsinterview begrænsninger ift. at give indblik i kollektive mekanismer og interaktioner mellem deltagere, og hvordan *individuel* deltagelse leder til *kollektiv* overskridelse. Her ville de deltagende metodologier have bidraget med *andre* perspektiver, om end de ligeledes præsenterer nye etiske forpligtelser, begrænsninger og udfordringer med adgangen til forskningsfeltet.

Transskription

Interviewene blev fæstnet gennem optagelser (Kvale og Brinkmann, 2015). Jeg valgte efterfølgende at transskribere interviewene med de medforskere, som blev udvalgt til analysen af den sociale praksis, mens jeg gennemlyttede interviewene med de andre. Jeg har fjernet fyldord i de udvalgte citater af hensyn til læseoplevelsen, samt bearbejdet citaterne så indholdet er bevaret, men så medforskernes identiteter og det udvalgte mødested er maskeret (Kvale og Brinkmann, 2015;

Poulsen, 2019). Transskriptionerne i bilagene står *ubearbejdede*, men personlige oplysninger er ikke transskriberet. Bilagene vil, udover ved et behov for at undersøge specialets vidensgrundlag, være utilgængelige.

Forskningsetik

I følgende afsnit vil jeg præsentere nogle af de udfordringer, der eksisterer med at få *de tavse* i tale, og vigtigheden af at åbne låste kategorier såsom *marginaliserede* og *udsatte* (Warming, 2020). Afsnittet rundes af med en refleksion omkring nogle af opmærksomhedspunkterne, som eksisterer ved forskning med mennesker, der oplever ensomhed.

Som tidligere nævnt oplever subjekter marginalisering på forskellige måder, i forskellige handlesammenhænge og i forskellig grad (Mørck, 2006), hvorfor forskeren må søge en *alsidighed* blandt medforskerne. En udfordring der skal tages højde for er, at individer, som oplever *mere* marginalisering, ofte er *tavse* eller bliver *overdøvet* af individer, som oplever *mindre* marginalisering (Warming, 2020). Hermed risikeres, at kun *nogle* stemmer inddrages, mens andre usynliggøres, hvor manglende inddragelse risikerer at reproducere individets oplevelse af at *være* usynlig, og dermed reproducerer ensomheden. Denne udfordring blev jeg selv stillet over for, da Daniel, hvis hverdagsliv *generelt* var præget af ensomhed, indledningsvist ikke havde meldt sig til undersøgelsen trods et ønske om at deltage. Daniels deltagelse blev muliggjort, da en bruger, som jeg havde snakket med, formidlede kontakten efter jeg havde spurgt vedkommende, om de kendte andre, der kunne være interesserede i at deltage. Dette fremhæver et opmærksomhedspunkt, når det kommer til forskning med individer, som oplever marginalisering: Det er nødvendigt at nedbryde marginaliseringskategorierne og se på deltagernes forskellige måder at opleve marginalisering på i hverdagslivet, frem for en *enten/eller* forståelse. Samtidigt bidrager *marginaliseringskategoriseringen* til en forståelse af, at der er noget *galt* med de unge, som oplever ensomhed, frem for at der er tale om *omstændigheder*, som kan *lede til* ensomhed og eksklusion (Petersen, 2020).

Der eksisterer dermed en etisk forpligtelse i at *prøve* at få unge, hvis hverdagsliv er *generelt mere* præget af marginaliserende omstændigheder i tale ved at rette en særlig opmærksomhed mod dem, som *ikke* deltager i fællesskabet på samme måde som majoriteten (Koch, 2010; Warming, 2019). Dette opnås f.eks. ved at inddrage *andres* netværk, da disses relationer kan muliggøre kontakt med mennesker, som ikke havde deltaget under andre omstændigheder (Warming, 2019). For denne

undersøgelse gav Daniel indblik i overskridelse af ensomhedens *gradvise* og *delvise* aspekter, og hvordan negative erfaringer præger deltagelse på tværs af det levede liv, en forståelse, det havde været vanskeligt at stille skarpt på uden Daniel.

At interviewe om det sensitive

Ifbm. arbejdet med unge, der føler sig ensomme, var det nødvendigt at reflektere over det etiske i at undersøge ensomhed set fra et brugerperspektiv, da det kræver samtaler om sensitive emner forbundet til stressende begivenheder, hvilket kan skabe ubehag (Petersen, 2020, s. 156).

Ensomhed er smertefuldt at italesætte, hvilket kom til udtryk under flere af interviewene, f.eks. fik Stine tårer i øjnene (bilag 4, s. 23), og Daniels stemme virkede skrøbelig (bilag 3, s. 9).

Interviewene stillede derfor krav til *sensitivitet* og *forståelse* (Petersen, 2020), uden at interviewene tog form af en *terapeutisk* samtale. I denne forbindelse var det et vigtigt metodisk greb at *tøve* (Kofoed og Staunæs, 2015), da det til tider var vanskeligt *ikke* at overskride, hvad der var etisk forsvarligt, i ønsket om at intervenere. Interviewene udgjorde derfor en balance mellem at udvise sensitivitet, for at undgå at reproducere følelsen af marginalisering (Petersen, 2020), og at *tøve* (Kofoed og Staunæs, 2015), da deltagerne var mødt op for at bidrage til forskningen og *ikke* for terapi.

Herudover krævede det overvejelser omkring, hvorvidt jeg burde *stoppe* interviewet, når jeg f.eks. oplevede, at Daniel var ukomfortabel, da interviewet til tider forårsagede Daniel ubehag, men hvor en afbrydelse af interviewet kunne give et indtryk af, at hans historie *ikke var vigtig* eller *at han ikke kunne gennemføre* (Petersen, 2020). Som led i en etisk strategi blev interviewene derfor et *samarbejde*, hvor jeg italesatte, at jeg oplevede, at de fandt situationen ubehagelig og dernæst gav dem *muligheden for*, at vi kunne tage en pause.

Dette afslutter hermed mine væsentligste metodiske overvejelser ift. at forske i praksis med subjekter, som oplever ensomhed.

Kapitel 4 – Specialets analyse

I følgende afsnit præsenteres specialets analyse med en ambition om at forstå, hvordan ensomhed overskrides gennem *ændret* deltagelse i social praksis og nye positive oplevelser, som præger selvforståelsen. Analysen vil være styret af følgende problemformulering:

Hvilken social forandring skabes for brugerne gennem deltagelse på Ventilens mødesteder, og hvordan bidrager deltagelsen til brugernes oplevelse af at kunne overskride ensomhed?

For at besvare problemformuleringen har jeg opdelt analysen i to, som fokuserer på forskellige dele af problemstillingen.

I analysedel 1 med titlen **At deltage forskelligt i praksis** vil jeg fremhæve den sociale forandring *mens den finder sted i konkrete situationer gennem deltagelse på mødestederne*, som brugerne oplever i forhold til ensomhed. Formålet er at rette blikket mod situeret og forskelligartet deltagelse, og hvordan deltagelse på mødestederne gradvist og delvist bidrager til en bevægelse i retning af at blive *mindre* ensom.

I analysedel 2 med titlen **Mødestedspraksissens sociale organisering** vil jeg rette blikket mod mødestedernes særlige fællesskaber med fokus på kernegruppen, de frivillige og disses relation. Fokus vil være rettet mod forskellige ”vi’er” på mødestederne, *forskelligartet deltagelse om det fælles* og forskellige måder at forstå fællesskabet på. Herunder hvordan deltagelse om det fælles er konfliktuelt, og herigennem udvikler praksis på særlige måder, som præsenterer særlige deltagelsesmuligheder ift. *mulig* overskridelse af ensomhed.

Analysedel 1: At deltage forskelligt i praksis

I følgende afsnit stilles skarpt på medforskernes forskelligartede deltagelse på mødestederne, med henblik på at fremvise, hvordan brugerne deltog i samme praksis fra forskellige hverdagsliv (Dreier, 2009), og deraf hvordan mødestederne præsenterede forskellige løsninger til forskellige deltagere (Dreier, 2019a). Jeg vil præsentere tre måder medforskerne deltog på mødestedet, som var kendetegnende for mit empiriske materiale med henblik på at vise, hvordan deltagelse fra forskellige hverdagsliv præsenterer forskellige oplevelser af ensomhed, og deraf forskellige måder, hvorpå ensomheden søges overskredet. Ambitionen vil være at vise, hvordan mødestederne skal

kunne rumme alsidige og mangeartede måder at deltage på for at skabe deltagelsesmuligheder for *alle* unge, der føler sig ensomme.

At deltage for at få en kæreste

I følgende afsnit vil jeg med udgangspunkt i Anne vise, hvordan det var muligt at deltage på mødestederne med en orientering mod romantiske relationer, og hvordan Anne oplevede, at *romantisk* ensomhed begrænsede hendes *almene* deltagelse i fællesskaber. Afsnittet skal forstås som en eksemplificering af, hvordan tidligere erfaringer præger subjektets oplevede deltagelsesmuligheder i praksis og skaber særlige måder, hvorpå subjektet søger at overskride ensomhed.

Hvor det fælles for de andre medforskende brugere var, at de oplevede eller havde oplevet ensomhed i form af manglende venskabelige sociale relationer, var Anne allerede *en del af* flere fællesskaber i sit hverdagsliv *uden for* mødestederne. Hun gik f.eks. til bordtennis, hvor hun oplevede social succes grundet organiseret samvær omkring Et Fælles Tredje (Madsen, 2002), som bidrog til at udvide hendes mulige deltagelse (bilag 1, s. 4f). Anne var dermed ikke *udelukkende* ensom ift. manglende sociale relationer (bilag 1, s. 3), men hendes hverdagsliv var derimod *mere* præget af oplevede begrænsninger, når det kom til interaktionen med drenge, som hun var romantisk interesseret i. Annes ensomhed rettede sig dermed mod manglende romantiske relationer, hvilket skilte sig ud fra mit empiriske materiale, hvor den *generelle* orientering var mod venskabelige relationer.

Som tidligere nævnt refereres der grundlæggende til to typer af ensomhed; social og emotionel (jf. kapitel 1), hvor Annes hverdagsliv bar *mere* præg af *emotional ensomhed*, forstået som savnet efter en kæreste (Salo, Junttila og Vauras, 2020). Her eksemplificeres det, hvordan subjekter orienterer sig mod *flere ting ad gangen* i praksis (Juhl, 2009), hvor Anne *både* søgte at få en kæreste *og* få venner. Annes hverdagsliv var dermed *mere* præget af manglende romantiske relationer, da hun var *mindre* sårbar omkring venskabelige relationer grundet hendes rådighed i andre sociale fællesskaber uden for mødestederne.

Anne havde tidligere oplevet et romantisk nederlag, hvor hun i folkeskolen havde haft en forelskelse, som ikke blev gengældt. Denne forelskelse havde begrænset hendes deltagelse i klassen, da hun ikke fandt det *muligt* at være i klassen i pauserne på grund af drengens romantiske

involvering med en anden end hende (bilag 1, s. 7). Denne oplevelse af at have vanskeligt ved at handle i fællesskaber ift. romantisk interaktion prægede Annes *selvforståelse*:

”Anne: Jeg er ikke så moden ift. det romantiske, fordi jeg har aldrig haft en kæreste. Nogle gange kan jeg godt have en lidt primitiv opfattelse af det... Når jeg møder nogen for første gang, så fokuserer en del af min hjerne på dem der er attraktive” (bilag 1, s. 6f)

Annes erfaringer i hendes hverdagsliv havde præget hendes selvforståelse med en forståelse af at være *primitiv*, implicit at være en, som ikke kunne det romantiske. Her udtrykkes Annes oplevede marginalisering i henhold til ønsker for sit hverdagsliv, da hun oplevede romantiske relationer som en mangel og følte sig begrænset i sin søgen efter at *overskride* denne mangel. Hendes søgen efter romantiske relationer udgjorde ligeledes en begrænsning for hendes *almene* deltagelse i mødestedspraksissen:

”Anne: Nogle af gangene, hvor jeg har været på mødestedet, der har jeg i virkeligheden været mest fokuseret på, at jeg har været tiltrukket af en eller anden, og så har jeg måske ikke været så til stede i aktiviteten ud over at jeg har prøvet at tage mig bedre ud.” (bilag 1, s. 15)

Annes oplevede ensomhed ift. romantiske relationer begrænsede hendes *almene* deltagelse i sociale fællesskaber, og begrænsede dermed *også* hendes søgen efter sociale relationer. Samtidig oplevede hun, at hendes søgen efter romantiske relationer prægede hendes hverdagsliv *negativt*, da hendes orientering efter det romantiske fyldte i hendes tanker *både mens* hun var på mødestederne, *men også efter* (bilag 1, s. 13). En af konsekvenserne ved længerevarende ensomhed er ofte, at det er vanskeligt at situationsbedømme og tolke udfaldet af social interaktion (Lasgaard, 2010a). Når Anne oplevede en følelse af at være *primitiv*, da overskred det specifikke handlesammenhænge og påvirkede hendes *generelle* hverdagsliv. Anne forstod desuden sig selv som en, der *ofte gættede forkert*, da hun oplevede, at hun ofte fejltolkede social og romantisk interaktion (bilag 1, s. 11). De negative oplevelser blev derfor en del af hendes selvforståelse og prægede hendes vurdering af egne kompetencer ift. *mulig* handlen i sociale sammenhænge.

At lære romantisk interaktion

Hvor jeg i forrige afsnit har vist, hvordan Annes ensomhed ift. romantiske relationer begrænsede hendes *almene* deltagelse i sociale fællesskaber, vil jeg i følgende afsnit vise, hvordan hun i kraft af sin deltagelse i mødestedspraksissen *forandrede* sig, og udvidede sin *mulige* deltagelse.

Annes deltagelse på mødestederne foregik, som nævnt, med en orientering mod det romantiske, og med en læring rettet mod interaktionen med drenge:

”Anne: Der har været nogle gange, hvor jeg synes, det har været rigtigt hyggeligt med flere af drengene. Hvor de ligesom har været lidt friske og lavet lidt drillende kommentarer og den slags.” (bilag 1, s. 15)

Gennem sin deltagelse på mødestederne udvidede Anne sit mulighedsrum ved at øve interaktionen med drenge med en læring rettet mod at overskride forståelsen af at *være romantisk primitiv* ved at *lære at handle anderledes*. Dette foregik som led i en gradvis og delvis bevægelse, da Anne på den ene side udvidede sin evne til at deltage sammen med drenge, men samtidig prægede det *også* hendes hverdagsliv negativt, da hun fandt det vanskeligt at tolke, hvad situationerne betød. Derved skabte hendes deltagelse *muligheden* for, at hun kunne deltage *anderledes* ved at overskride oplevede begrænsninger f.eks. ved gradvist at forstå sig selv som en, der *kan* situationsbedømme på grund af positive erfaringer i interaktionen med drenge. Samtidig prægede det *også* hendes selvforståelse negativt gennem oplevelsen af *ikke* at kunne situationsbedømme, hvor Mørcks (2006) pointe om overskridelse som en kaotisk proces i en zigzag-formation tydeliggøres, da vejen til at blive *mindre marginaliseret* foregår gennem små ryk og som led i en *bevægelse*.

Et konkret eksempel på Annes bevægelse i retning af at blive *mindre* marginaliseret kom til udtryk i forbindelse med hendes *ændrede* deltagelse på mødestedet, hvor hun blev i stand til at deltage sammen med et kærestepar. Hvor Anne på grund af den tidligere erfaring med den ugængelgte forelskelse havde oplevet begrænsninger for sin deltagelse med kærestepar, havde hun i kraft af sin deltagelse på mødestederne bevæget sig: Fra *ikke* at kunne være sammen med dem til at kunne blive *venner* med dem:

”Anne: Der var et kærestepar, som er nogle af dem, jeg er gode venner med nu. Jeg var i tvivl i starten, om jeg kunne holde det ud, fordi de var ret fysiske sammen.” (bilag 1, s. 7)

Gennem sin deltagelse på mødestedet havde Annes selvforståelse *forandret sig* og havde bevæget sig i retning af at blive *mere* en, der kan være *venner* med et kærestepar, hvormed hun i mødet med dilemmaer og konflikter oplevede at blive i stand til at handle *anderledes*, og dermed overskred dele af det, som tidligere havde begrænset hendes deltagelse.

Her vil jeg argumentere for, at den gradvise og delvise overskridelse tydeliggøres: Gennem nye erfaringer påvirkes og ændres selvforståelsen, hvor Anne gradvist oplevede at kunne deltage på nye

måder inden for områder relateret til romantik og dermed *delvist* begynde at overskride oplevet marginalisering (Mørck, 2019). Her kan drages en parallel til Martín-María et al. (2020), som beskriver hvordan ensomhed gradvist indtræder i hverdagslivet over lang tid og gennem reduceret selvværd, hvorfor overskridelse af ensomhed kræver det samme, gennem nye og positive erfaringer (Mørck, 2006). Denne rykvise og gradvise overskridelse oplevede Anne, hvor hun gennem sin deltagelse på mødestederne kunne handle anderledes, *samtidig med* at hun *stadig* oplevede ensomhed ift. det romantiske.

At deltage for at få venner

Jeg har i ovenstående afsnit vist, hvordan ensomhed opleves forskelligt på baggrund af subjektets tidligere erfaringer i det levede liv, eksemplificeret med Anne og romantiske relationer, samt hvordan oplevet marginalisering i én kontekst kan begrænse *almen* deltagelse. I forlængelse af dette vil jeg præsentere en *anden* måde at deltage på, som gik på tværs af *samtlig*e brugere i mit empiriske materiale, som enten *havde* eller *stadig* orienterede sig mod at få venner. Jeg vil tydeliggøre, hvordan deltagelse på mødestederne skaber nye muligheder for at få venner, blive en del af et "vi" og dermed skaber nye erfaringer, som gør det muligt at handle *anderledes* og overskride ensomheden.

At være mindre en, som kan det sociale

I følgende afsnit vil jeg med udgangspunkt i Daniel rette blikket mod sammenhængen mellem selvforståelse og subjektets oplevelser af begrænset deltagelse (Mørck, 2006).

For Daniel udgjorde mødestederne et vigtigt bidrag til hans hverdagsliv, da det bidrog med social interaktion, hvor han kunne øve det sociale og gav ham et alternativ til at være alene hjemme på sit værelse (bilag 3, s. 8). Daniels deltagelse på mødestederne var rettet mod at få venner, da han oplevede at mangle venskabelige relationer i sit hverdagsliv (bilag 3, s. 1) og mødestederne udvidede dermed Daniels *muligheder* for at blive *en del af* sociale fællesskaber. Daniels deltagelse på mødestederne var *skrøbelig*, da han ikke oplevede at have rådighed i meningsfulde sociale fællesskaber andetsteds, så udelukkelse fra mødestederne ville betyde et tab af majoriteten af hans sociale interaktion.

Kendetegnende for Daniel var, at han forstod sig selv som en der *ikke kunne blive bedre til det sociale*:

”Daniel: Det er jo svært at jeg er den jeg er... Det ændrer sig jo ikke lige ved at komme på mødestederne...” (bilag 3, s. 10)

Her kan drages en parallel til Lasgaards (2010a) pointe om, at længerevarende ensomhed præger selvforståelsen i retning af en essentialistisk forståelse af at være en, der *er* ensom. Denne forståelse udsprang af negative oplevelser i hans hverdagsliv, som var præget af sociale nederlag. På mødestedet søgte han i samarbejde med sin psykolog at *overskride* oplevelsen af *ikke at kunne det sociale*, hvorfor hans læring var rettet mod at blive *bedre* til det sociale, samtidig med at hans selvforståelse *begrænsede* hans oplevede *muligheder* for at handle *anderledes*.

På mødestedet havde Daniel fået en ven og beskrev derudover et tæt forhold til sin familie. På trods af dette forstod Daniel *stadig* sig selv som *en, der aldrig har haft en ven*, som *ikke kan det sociale*, og *som ikke er en del af et ”vi”* (bilag 3, s. 1, 12f), hvilket fremhæver selvforståelsens sammenhæng med oplevede deltagelsesmuligheder, og hvordan subjektets forståelse af egen deltagelse i social praksis *præges* af tidligere erfaringer. Daniels selvforståelse kan være præget af tidligere nævnte sociale norm og forventning til unge om hypersocialitet og store vennekredse, og at han dermed ikke oplevede sine sociale behov som værende opfyldt af sine nuværende sociale relationer (Madsen og Lasgaard, 2014), men stadig oplevede venskabelige mangler i sit hverdagsliv.

Daniel havde en særlig forståelse af, hvordan han *kunne* deltage i sociale fællesskaber, som ikke stemte overens med hans forståelse af, hvordan han *burde* deltage:

”Daniel: Jeg undgår sociale situationer... Jeg undgår at tale med folk nogle gange og så har jeg jo aldrig rigtigt gjort det, så jeg har aldrig lært de der sociale kompetencer.” (bilag 3, s. 3)

På baggrund af sin selvforståelse af at være en, der *ikke kan det sociale*, isolerede han sig fra socialt samvær, hvilket Lasgaard (2010a) beskriver som en af ensomhedens reproducerende mekanismer. Lasgaard (2010a) argumenterer for, at det gradvist bliver sværere for unge, der oplever længerevarende ensomhed at reintegreres i samfundsmæssige fællesskaber, da den unge vil opleve at mangle de nødvendige sociale evner til at indgå i sociale relationer (s. 207). Dette kan være et bidrag til Mørcks (2006) pointe om den gradvise og delvise marginalisering, ift. at forstå Daniels essentialistiske oplevelse af at være en, der *er* dårlig til det sociale, hvor ensomhed gradvist indtræder, og dernæst *gradvist* bliver vanskeligere at overskride, da man som Daniel f.eks. begynder at trække sig fra det sociale.

Daniel oplevede dermed *ikke* at have overskredet ensomheden, men her er det centralt, at overskridelse af marginalisering kun sker gradvist (Mørck, 2019). Daniels deltagelse på mødestederne var kendetegnet af, at han kun *kortvarigt* oplevede at være *en del af noget*, hvilket skilte sig ud fra mit resterende empiriske materiale, hvor medforskerne *generelt set* oplevede at være *en del af noget* på mødestederne:

”Daniel: Nogle gange var der folk, der snakkede til mig, og nogle gange spillede vi et spil eller et eller andet, hvor jeg fik en følelse af at være en del af noget.” (bilag 3, s. 5)

Kendetegnende for Daniel var dermed, at han *generelt* havde vanskeligere ved at blive en del af et ”vi” på mødestederne, og kun *nogle gange* oplevede at være *en del af noget*. Følelsen af at være *en del af noget* skal forstås som led i udviklingen af selvforståelsen gennem positive erfaringer, hvor subjektet oplever at komme til nye forståelser med sig selv (Mørck, 2006). Daniels hverdagsliv havde været præget af systematisk udelukkelse på højskolen (bilag 3, s. 2), hvor han havde *lært* at forstå sig selv som en, der *ikke er social kompetent, ikke er en del af nogle ”vi’er”* og *ikke kan deltage sammen med andre*. At overskride længerevarende ensomhed tager tid og foregår gradvist og delvist gennem positive oplevelser i hverdagslivet, som præger selvforståelsen i en positiv retning (Mørck, 2006), og som gradvist gør subjektet i stand til at handle *anderledes* (Dreier, 2015). Dette blev tydeligt hos Daniel, som var begyndt at turde prøve nye ting:

”Daniel: Jeg deltog i et event, hvor jeg delte brochurer ud, og spurgte nogle barer om de ville have nogle. Det havde jeg ikke troet, at jeg ville kunne før i tiden... (...) Altså ift. de andre klarede jeg mig stadig dårligst [griner lidt]... (...) Men det var stadig en stor succes for mig.” (bilag 3, s. 12)

I kraft af positive oplevelser fra bl.a. hans deltagelse på mødestedet, havde Daniel bevæget sig, og var blevet i stand til at handle *anderledes* og deltage i nye aktiviteter, og han havde *rykket* ved det han opfattede som *mulig* handlen. Af ovenstående citat fremgår det dog ligeledes, at trods hans oplevede sociale succes, forstod han alligevel sig selv som *den dårligste*. Her ses en sammenhæng mellem deltagelse og selvforståelse, og hvordan Daniels forståelse af sig selv *begrænsede* hans *almene* deltagelse og hans *oplevede* muligheder, da hans sociale succeser blev præget af at være *den dårligste*.

At overskride marginalisering er derfor en proces, der strækker sig over lang tid med udfordringer og kompleksiteter undervejs i zigzag-formationer, hvor selvforståelsen gradvist ændres gennem positive og negative oplevelser i hverdagslivet (Mørck, 2006). Her tydeliggøres selvforståelsens

betydning for subjektets deltagelse i praksis, da Daniel orienterede sig *mere* mod sin *mangel* på "vi'er" frem for de fællesskaber, han oplevede at være en del af, f.eks. sin families eller sin vens. Daniel oplevede dissonans mellem *nuværende* og *ønskede* "vi'er", og en oplevelse af *ikke at kunne* forene sit *nuværende* med hans *ønskede*.

At blive mere en, som kan det sociale

Hvor jeg i ovenstående har vist hvordan Daniels selvforståelse var præget af at være *en der ikke kan det sociale*, vil jeg i det følgende med udgangspunkt i Erik vise, hvordan han både var en, *der ikke kunne det sociale*, men også *blev en, der kunne organisere sociale aktiviteter*.

Erik oplevede også begrænsninger for sin deltagelse i meningsfulde fællesskaber, da han ligesom Daniel ofte trak sig fra sociale situationer på grund af angst for, hvad andre tænkte om ham (bilag 2, s. 4). Ligesom Anne oplevede han at være begrænset af sine bekymringer om, hvordan andre vurderede ham, hvorfor han ligesom Daniel oplevede dissonans mellem *ønsket* og *mulig social handlen*. Disse bekymringer begrænsede hans *almene* deltagelse i nye og eksisterende fællesskaber:

"Erik: Der var en havefest, hvor jeg ikke kendte nogen. Den eneste, jeg kendte, var min bror, som stod og snakkede med en eller anden. Så gik jeg ud, og så gik jeg ind igen... (...). Jeg kunne ikke få mig selv til at sige noget, da jeg var derude. Jeg ville ikke have at folk så på mig..." (bilag 2, s. 4)

Kendetegnende for Eriks deltagelse var, at han oplevede, at hans *mulige* deltagelse var begrænset, i forhold til ikke at vide, *hvordan* han skulle deltage. Erik forstod ligesom Daniel sig selv som en, *der ikke kunne det sociale*, hvilket blev reproduceret, når han oplevede at måtte trække sig fra sociale situationer. Gennem sociale nederlag blev hans selvforståelse præget negativt, i retning af at være *en, der ikke tør sige noget* og at være *en, der ikke kan deltage*, hvorfor de negative historier gradvist begyndte at præge Eriks *generelle livsførelse*.

Som tidligere nævnt skal handlemuligheder forstås kontekstuelle, hvorfor et subjekt ikke nødvendigvis er marginaliseret i *alle* handlesammenhænge samtidig (Dreier, 2015). Derfor er det muligt for subjektet at opleve marginalisering i *nogle* handlesammenhænge, mens subjektet kan deltage meningsfuldt i andre (Mørck, 2006). Kendetegnende for Erik var, at han *på den ene side* oplevede marginalisering når han f.eks. deltog i havefællesskabet, men *på den anden side* havde fået venner på mødestedet, som gjorde det muligt for ham at deltage *anderledes* gennem nye muligheder for socialt samvær *uden for* mødestederne (bilag 2, s. 6).

Hvor Daniel *stadig* oplevede at være *generelt* marginaliseret, der havde Erik bevæget sig i retning af at blive *mere en*, der havde venner, mens han *stadig* forstod sig selv som en, som *ikke kunne det sociale*. Gennem sin deltagelse på mødestederne havde hans deltagelse *forandret* sig, hvilket kom til udtryk, da han senere i interviewet beskrev sig selv som *en, der kunne organisere socialt samvær*:

”Erik: For nyligt arrangerede jeg en tur i skoven for nogle stykker fra Ventilen. Personer som jeg ikke kendte særligt godt, men som jeg har haft mødt. Så inviterede jeg dem med” (bilag 2, s. 14)

I kraft af Eriks deltagelse på mødestederne var han begyndt at kunne handle *anderledes*, og havde bevæget sig i retning af at være *en der kan organisere sociale aktiviteter*. Her oplevede han en social succes, hvormed han bevægede sig i retning af nye og mere positive forståelser af sig selv som *en, der kan det sociale*. Gennem sin ændrede deltagelse bevægede han sig i retning af at blive *mere en, der kan* og *mindre en, der ikke kan*, samtidig med at han *stadig* oplevede at være *en, der ikke kan* i nogle sammenhænge. Her kommer en central pointe til syne: hvordan det er muligt at være *både* ensom og social, og at marginalisering og overskridelse af samme derfor ikke kan forstås som *enten/eller*, men derimod som en bevægelse i retning af at forstå sig selv som *mere af noget og mindre af noget andet*, i kraft af positive og negative oplevelser i hverdagslivet. Erik var på den måde *både* en, der var ensom, men *også* en, der havde venner, kæreste og kunne organisere sociale aktiviteter.

Eriks forståelse af sig selv og sine deltagelsesmuligheder havde derfor bevæget sig, og han var blevet i stand til at handle *anderledes*. Dette blev tydeligt sammenlignet med hans oplevede deltagelsesmuligheder i folkeskolen, hvor han havde følt sig udenfor, og hvor han havde oplevet begrænsninger i forhold til, hvad han forstod som meningsfuld deltagelse (bilag 2, s. 2).

Selvforståelsen er konstant udviklende (Mørck, 2019), og præges løbende af positive historier (såsom vellykket organisering af socialt samvær) og negativt (i form af begrænset deltagelse i havefællesskabet), hvor forståelsen af *mulige måder* at deltage på ændrer sig. Eriks deltagelse var herigennem i bevægelse, i retning af at blive *mere en*, som kunne det sociale og *mindre en*, der var ensom, uden at have overskredet sin oplevelse af marginalisering i *alle* handlesammenhænge.

At komme til forståelse med sig selv som faglig

Hvor jeg i ovenstående afsnit har vist en sammenhæng mellem selvforståelse og deltagelsesmuligheder, da vil jeg i følgende vise, hvordan deltagelse på mødestederne præger

deltagernes selvforståelse. Jeg vil eksemplificere med Anne, og vise hvordan hun gennem sin deltagelse kom til nye forståelser med sig selv som *faglig*, hvilket ændrede betydningen af nye og eksisterende ”vi’er”, og påvirkede hendes oplevelse af meningsfuld deltagelse (Mørck, 2006).

Annes deltagelse på mødestedet var som tidligere nævnt orienteret mod *flere ting ad gangen* (Juhl, 2009), hvor romantiske relationer udgjorde det største savn, men hvor hun ligeledes søgte venskabelige relationer, som hun *også* oplevede som en mangel. Hendes indledningsvise deltagelse havde været rettet mod at få venner, som hun kunne se uden for mødestederne, hvilket hun havde realiseret, da hun i en periode havde været en del af kernegruppens fællesskab i weekenderne. Denne realisering havde givet Anne nye erfaringer og ændret måden hun deltog på:

”Anne: Men så begyndte jeg at falde fra igen, fordi jeg havde givet det nogle chancer med at mærke, hvad det var, folk lavede, som var så interessant, når de var sammen privat. Jeg følte lidt, vi bare snakkede om ligegyldige ting.” (bilag 1, s. 10)

Gennem den positive erfaring af at *kunne blive en del af kernegruppen* og i kraft af, at Annes hverdagsliv havde forandret sig gennem optagelse på professionshøjskolen, begyndte Anne at forstå sig selv i forhold til faglige fællesskaber, som hun begyndte at opleve som en mangel i sit hverdagsliv. Hendes deltagelse *sammen med* kernegruppen gav hende nye erfaringer, som bidrog til overskridelse af hendes oplevede marginalisering med manglende venner i weekenden, og i kraft af hendes forandrede deltagelse på professionshøjskolen, begyndte hun at tillægge de faglige fællesskaber *mere* betydning og kernegruppen *mindre* betydning. Dette præsenterede dog nye udfordringer for hendes almene deltagelse *på mødestederne*:

”Anne: Jeg føler lidt at de fleste af dem er et andet sted end mig, i hvad de laver til daglig og den slags... (...) Jeg føler nogle gange, at det kan være svært at snakke med folk på samme måde, som jeg kan på studiet. Der er ikke så mange faglige samtaler på mødestedet.” (bilag 1, s. 10)

Annes forståelse af sig selv som *faglig* begrænsede hendes deltagelse på mødestederne, da hun *ikke* oplevede, at mødestederne indeholdt ”vi’er”, som hun forstod sig selv i henhold til. Her fremtræder to centrale pointer. For det første tydeliggøres vigtigheden af de ”vi’er”, som konstituerer en social praksis, da de er afgørende for, hvem der oplever, at *det er muligt* at deltage meningsfuldt. For det andet kommer den *kvalitative* del af ensomheden til syne (Perlman og Peplau, 1998), da Anne oplevede at blive *en del af* fællesskaber, men oplevede at det var de *forkerte* fællesskaber, hvorfor de var *mindre betydningsfulde*.

I kraft af Annes ændrede selvforståelse, oplevede hun nye begrænsninger, da hun på professionshøjskolen *også* oplevede begrænsninger i at blive en del af fællesskaber (bilag 1, s. 11). Overskridelse af marginalisering skal derfor forstås som en gradvis og delvis proces (Mørck, 2006), hvor subjektets selvforståelse forandres gennem positive og negative erfaringer, hvilket påvirker hvad der opleves som meningsfuld deltagelse. Annes deltagelse *sammen med* kernegruppen havde *ændret* hendes deltagelse *i andre handlesammenhænge*, hendes oplevelse af marginalisering og samtidig reduceret betydningen af at være *en del af* kernegruppen.

At deltage med sine venner

I de forrige afsnit har jeg fremhævet forskellige måder at deltage på mødestederne, hvor brugerne kommer til forståelse med sig selv på nye måder og bliver en del af nye ”vi’er”, hvilket prægede betydningen af både eksisterende og nye ”vi’er”, samt mulig handlen. I følgende afsnit vil jeg vise Stines bevægelse, fra at deltage for at få venner, i retning af at deltage med venner. Jeg vil fremhæve, hvordan hun oplevede at være *en del af* kernegruppen, og hvordan dette *ikke* ledte til en komplet overskridelse af ensomhed, men derimod til en *bevægelse* i retning af at blive *mindre* ensom.

At blive en del af et ”vi”

Stines deltagelse på mødestedet var orienteret mod at deltage *sammen med* sine venner i kernegruppen, som bestod af majoriteten af mødestedets deltagere, som hun ligeledes deltog sammen med *uden for* mødestedets fysiske og tidsmæssige ramme (bilag 4, s. 15). For Stine var inklusion i kernegruppen ekstremt vigtigt:

”Stine: De her venner har gjort det nemmere at udvikle sig inden for nogle trygge rammer... De har hjulpet mig af med ensomheden, som var en central del af min depression, og derfor blev det nemmere at håndtere alt det andet...” (bilag 4, s. 17)

For Stine havde inklusionen i kernegruppens ”vi” betydet, at hendes deltagelse på mødestederne var mindre sårbar, da hendes muligheder for at indgå i meningsfuldt socialt samvær var blevet udvidet, hvilket havde bidraget positivt til måden, hun var i stand til at leve sit liv på. Gennem anerkendelsen af at være en *velkommen* del af et fællesskab kom Stine til en ny forståelse af sig selv som *en med venner* og blev dermed i stand til at deltage *anderledes*. Stine oplevede at have *overskredet* ensomheden, hvilket havde indflydelse på hendes depression.

Ensomhedsforskningen peger generelt på en sammenhæng mellem depression og kronisk ensomhed, hvor en reduktion i ensomhed kan reducere depressive træk og omvendt (Power et al., 2020). Trods orienteringen mod ensomhedens *generelle* træk frem for ensomhed forstået som *subjektivt oplevet*, fremhæver ovenstående forskningspointe noget væsentligt. Hvor Stine havde overskredet ensomheden *i nogle* handlesammenhænge, oplevede hun en *generel* forbedring af sit hverdagsliv, så hun f.eks. følte sig mindre depressiv. På den måde kan overskridelse af marginalisering *i nogle* handlesammenhænge påvirke det levede liv meningsfuldt i andre, hvormed ensomhed og overskridelse af ensomhed *både* forstås i henhold til konkrete handlesammenhænge, men ligeledes præger subjektets *generelle* hverdagsliv.

At have overskredet ensomheden havde ledt til, at Stine kunne handle *anderledes*:

”Stine: Når jeg sidder alene på universitetet, så kan jeg tænke på, at jeg har nogle venner, som jeg ses med i weekenden og på mødestedet... Det har ligesom gjort, at når jeg sidder alene tilbage så rammer ensomheden ikke helt så hårdt længere.” (bilag 4, s. 7)

I kraft af sin deltagelse sammen med kernegruppen kunne Stine handle på nye måder i komplekse sociale situationer, såsom på universitetet, situationer som tidligere havde præget hendes hverdagsliv negativt (Mørck, 2006). Hendes deltagelse i universitetsholdets fællesskab havde ændret sig, fordi positive oplevelser havde præget hendes selvforståelse i retning af være *en med venner*, hvorfor betydningen af universitetsholdets fællesskab ligeledes ændrede karakter og blev *mindre* betydningsfuldt. Her kan drages en parallel til Mørcks (2006) pointe om, at det ikke er muligt at tale om *universelt marginaliserede individer*, da marginalisering først manifesterer sig, når subjektet oplever begrænsninger i forhold til *betydningsfulde* fællesskaber.

Stine blev i stand til at organisere sit hverdagsliv på nye måder med socialt samvær i weekenden med kernegruppen, og ugentlig deltagelse på mødestedet, og dermed blev betydningen af udelukkelsen *mindre* vigtig. Overskridelsen af ensomheden på mødestederne gik på tværs og bidrog for Stine til en *generel* overskridelse, gennem nye og udvidede handlemuligheder på tværs af handlesammenhænge.

At være *mindre* ensom, men *stadig* udelukket

Hvor jeg i ovenstående har vist, hvordan Stines nye erfaringer førte til overskridelse af ensomhed på tværs af handlesammenhænge, da vil jeg i det følgende, fortsat med udgangspunkt i Stine, vise det *delvise* aspekt i overskridelse af ensomhed (Mørck, 2006).

Som tidligere nævnt havde Stines deltagelse på universitetet ændret sig:

”Stine: Hvor jeg plejede at se min tid på universitetsholdet som negativ, så er jeg begyndt at være afslappet. Fordi selvom jeg bliver ekskluderet, så ved jeg, at jeg har nogle venner, som accepterer mig for den jeg er.” (bilag 4, s. 17)

Hvor hun tidligere havde søgt at få venner, og derfor på universitetet havde oplevet begrænsninger i henhold til ønsket deltagelse, havde hendes deltagelse nu ændret sig, så hendes deltagelse var fra *mindre* marginaliserede deltagelsespositioner på holdet. Hvor Stine tillagde udelukkelsen fra fællesskabet *mindre* betydning end tidligere, der oplevede hun *stadig* samme udelukkelse, men hvor hendes *måde at deltage på* havde ændret sig. Stines deltagelse på mødestederne havde udvidet hendes oplevede deltagelsesmuligheder og øget hendes rådighed over eget liv (Mørck, 2006), da hun oplevede at kunne handle på nye måder på holdet på grund af bl.a. kernegruppen, men havde kun i begrænset omfang øget hendes rådighed i *universitetsholdets* fællesskab. En væsentlig pointe er, at deltagelse på mødestederne ikke nødvendigvis leder til komplet overskridelse af marginalisering, men *kan* bidrage til en *delvis* og *gradvis* overskridelse gennem nye positive erfaringer og en ny selvforståelse, hvilket kan ændre *betydningen* af eksisterende fællesskaber. Centralt er, at gennem Stines inklusion i kernegruppen blev udelukkelsen *mindre* betydningsfuld, da Stine begyndte at søge anerkendelse i andre sociale fællesskaber.

Stine havde ligeledes oplevet at kunne handle *generelt* anderledes i sit hverdagsliv, f.eks. oplevede hun at være blevet *mere* en, der kunne fjolle:

”Stine: Jeg er begyndt at kunne gøre fjollede ting. F.eks. løb jeg spontant ind og besøgte Hare Krishna” (bilag 4, s. 30)

For Stine havde inklusionen i kernegruppen ledt til nye positive erfaringer, og ændret hendes selvforståelse i retning af at være *en, der kan fjolle*. På den måde kommer en af styrkerne ved mødestederne til syne: På grund af den sociale praksis’ alsidighed og eksistensen af mange ”vi’er” bliver det *muligt* at være en del af et fællesskab, som skaber nye deltagelsesmuligheder, hvor subjektet får nye positive sociale oplevelser. Dette var dog, som tidligere vist, ikke gældende for hele mit empiriske materiale, da f.eks. Daniel ikke oplevede at være en del af et ”vi” på mødestederne, hvilket jeg følger yderligere op på i analysedel 2.

Stines deltagelse på mødestedet bidrog til at overskride ensomheden, hvorfor kernegrupperne ligeledes fremstår som en central ressource for mødestederne, ift. at muliggøre en ændret

selvforståelse for deltagerne gennem positive sociale oplevelser. For Stine betød det f.eks., at hun begyndte at fjolle og turde tage sociale risici, uden at frygte social udstødelse. Dette kan ses i tråd med Antonija Maričić og Marina Štambuks (2015) forståelse om en sammenhæng mellem ensomhed og frygten for det sociale, hvor individer, som oplever ensomhed, *generelt* er præget af *ikke* at tage sociale risici grundet frygt for social udstødelse, som ligeledes udgør en af ensomhedens fundamentale reproducerende mekanismer. Maričić og Štambuk (2015) bidrager til at rette blikket mod, hvordan inklusion i fællesskaber positivt udvikler selvforståelsen, hvilket kan bidrage til subjektets bevægelse i retning af at kunne handle *anderledes* og blive *mindre* ensom. Centralt skal dermed forstås, at mødestedets kernegruppe havde udvidet Stines muligheder for at deltage i noget, hun oplevede som meningsfuldt, hvilket havde øget hendes rådighed over eget liv.

”Det er mest sådan noget druk, det gider jeg ikke”

I ovenstående afsnit har jeg skildret, hvordan inklusion i fællesskaber, eksemplificeret ved Stine, bidrager til overskridelse af ensomhed, gennem bl.a. en ændret betydning af eksisterende ”vi’er” og en udvidelse af subjektets deltagelsesmuligheder. I det følgende afsnit vil jeg i forlængelse af dette fremhæve, hvordan deltagelse *sammen med* kernegruppen havde forskellig betydning for forskellige brugere med forskellige muligheder for at forbinde deres deltagelse meningsfuldt med deres hverdagsliv (Højholt og Kousholt, 2015). Dette vil blive præsenteret med udgangspunkt i medforskernes relation til kernegruppen.

Erik oplevede både på mødested 1, men ligeledes på andre mødesteder, hvor han tidligere havde prøvet at deltage, at mødestederne var præget af *kernegrupper*, som deltog på særlige måder og havde stor rådighed i de respektive mødestedspraksisser. Erik havde f.eks. oplevet, at hans deltagelse på et *andet* mødested havde været begrænset, da aktiviteterne havde centreret sig omkring brædspil, en aktivitet han fandt vanskelig at forbinde med sit hverdagsliv, mens han heller ikke kunne forstå sig selv i henhold til de andre brugere (bilag 2, s. 13). Dette gjorde sig ligeledes gældende på mødested 1, hvor han *også* oplevede at være begrænset i sin deltagelse sammen med kernegruppen:

”Erik: Kernegruppen hænger meget ud sammen, men der er jeg ikke lige med. (...) Det er fint nok. Det er mest sådan noget druk, det gider jeg ikke.” (bilag 2, s. 18)

Kendetegnende for kernegruppens deltagelse uden for mødestederne, var en konsolidering af fællesskabet omkring aktiviteter, der centrerede sig om alkohol, hvilket for Stine var *meningsfuldt* i

henhold til hendes hverdagsliv (bilag 4, s. 15), mens det for Erik og Anne *begrænsede* deres deltagelse (bilag 1, s. 10). Anne og Erik oplevede begrænset deltagelse på grund af kernegruppens aktiviteter med indtag af alkohol, hvilket stod i opposition til Stines oplevelse af, at der i kernegruppen var plads til alle (bilag 4, s. 26). Der eksisterede dermed forskellige *modsatrettede* og *konfliktuelle* forståelser af, hvordan det var muligt at deltage *sammen i det fælles* (Kousholt, 2006), som forstås i henhold til brugernes tidligere erfaringer, deres individuelle rådighed i fællesskabet og adgang til den fælles historik.

Daniel havde tidligere deltaget på et *andet* mødested før han flyttede tættere på mødested 1, som herfra vil blive betegnet som mødested 2 – et mødested som Stine ligeledes havde deltaget på tidligere. Daniel fandt det vanskeligt at deltage sammen med kernegruppen på mødested 1, men oplevede ikke alkoholen som begrænsningen:

”Daniel: Jeg oplever at der er nogle, som er ret etablerede på mødested 2, men som er gode til at lægge mærke til en... Hvor på mødested 1, der er der en gruppe, som jeg aldrig har snakket med (...). Jeg har aldrig været en del af den gruppe som kommer hver gang, som har deres vennegruppe, og bare bruger Ventilen som et sted at mødes.” (bilag 3, s. 9)

Daniel oplevede at være begrænset i sine muligheder for at blive *en del af* kernegruppen på mødested 1, og oplevede, at kernegruppen *havde* overskredet ensomheden, og orienterede sig mod andre ting end etableringen af nye sociale relationer.

Med udgangspunkt i ovenstående citat, er der noget interessant på spil, da kernegruppen udgør majoriteten af medlemmerne på mødested 1, og blev brugt aktivt af de frivillige til at sikre, at nye medlemmer af mødestedet følte sig inkluderet (bilag 5, s. 10). Kernegruppens måde at deltage på kunne begrænse *andre* brugeres deltagelsesmuligheder, f.eks. i en søgen efter sociale relationer, hvis man som Daniel oplevede *ikke* at føle sig *som en del af deres ”vi”*. Det fremhæver det særligt komplekse og konfliktuelle i at deltage i en social mødestedspraksis, hvor deltagerne er orienteret mod samme praksis, men på forskellige måder og fra forskellige hverdagsliv, hvor deltagelse *både* påvirker *egne* muligheder for at deltage, men *ligeledes* påvirker *andres* deltagelsesmuligheder, både forstået *udvidende* og *indskrænkende* (Kousholt, 2006).

Afslutningsvis fremstår det, at der i mødestedspraksisser, hvor mange forskellige ”vi’er” og subjekter mødes, opstår komplekse og konfliktfyldte deltagelsesmønstre, hvor subjekter deltager *modsatrettet* og *konfliktuelt* om *det fælles*. Her fremstår endnu engang vigtigheden af at have blik

for mødestedspraksissernes ”vi’er”, da disse *udvider* og *begrænser* de forskellige brugeres deltagelsesmuligheder og derfor har betydning for den sociale interventions *sociale forandring på brugernes levede liv* (Dreier, 2019a). F.eks. havde Stine tidligere oplevet at være begrænset i sin deltagelse på mødested 2:

”Stine: Nu gik jeg på mødested 2 længe før jeg kom til mødested 1 og jeg kan også godt mærke, at der på mødested 2 er en gruppe af mennesker, som ikke er lige så inkluderende som vi er på mødested 1.” (bilag 4, s. 2)

Hvor Stine forstod kernegruppens fællesskab som inkluderende og *med plads til alle*, der oplevede Daniel sig *begrænset* i henhold til *mødested 1s kernegruppe*, hvorimod han havde oplevet at kernegruppen på *mødested 2* havde *udvidet* hans mulige deltagelse (bilag 3, s. 9) – et mødested som Stine oplevede *ikke* at have følt sig inkluderet i.

At der eksisterer forskellige perspektiver på samme mødesteder, fremhæver i min optik to væsentlige pointer: For det første er der en forskningsmæssig pointe i at anskue problematikken fra et førstepersonsperspektiv, da praksis opfattes forskelligt afhængig af subjektets situerede placering i fællesskabet og det hverdagsliv, subjektet deltager fra (Højholt og Kousholt, 2015). Her åbner førstepersonsperspektivet op for en forståelse af forskellige oplevelser af *det fælles*, og hvordan samme intervention kan tilbyde noget forskelligt til forskellige brugere (Dreier, 2019a).

For det andet har kernegrupperne på de forskellige mødesteder stor rådighed i fællesskaberne og præger den *mulige* deltagelse på mødestederne. Hvor der nogle steder i Danmark ligger flere mødesteder tæt på hinanden, og det er muligt at finde et *andet* mødested, hvis man ikke oplever at kunne deltage meningsfuldt på ét givent mødested, så er dette ikke muligt ved majoriteten af mødestederne. Her fordrer det, at det skal være muligt for *alle* at deltage meningsfuldt på mødestederne, da der de fleste steder *ikke* findes alternativer, hvis man som bruger oplever *ikke* at kunne deltage. Mødestedsinterventionerne risikerer utilsigtet at ekskludere nogle og dermed reproducere oplevelsen af *ikke at kunne det sociale*.

Opsamling

I ovenstående analyse har jeg vist, hvordan overskridelse af ensomhed på mødestederne foregår forskelligt i kraft af ensomhedens subjektive påvirkning på hverdagslivet, f.eks. hos Anne, som deltog i retning af at blive *mindre romantisk primitiv*, Daniel, som deltog for at blive *mere en, som kan det sociale*, og Stine, som deltog for at være *mere sammen med sine venner*. Med forskelligartet

deltagelse i *det fælles*, forandrede og *lærte* brugerne forskellige ting, f.eks. *lærte* Anne at forstå sig selv *mere* i henhold til faglige fællesskaber, og Erik blev *mere* en, der kunne organisere socialt samvær. Det blev ligeledes tydeliggjort, hvordan overskridelse af ensomhed er en *delvis* og *gradvis* proces, som foregår i små rykviske skridt, gennem nye positive oplevelser, som forandrer selvforståelsen, og skaber nye muligheder for at deltage på tværs af handlesammenhænge. Afslutningsvist blev det fremhævet, hvordan mødestedernes kernegrupper har stor rådighed i mødestedspraksisserne og på, hvordan det er *muligt* at deltage. Kernegruppen på mødested 1 bidrog *både* til at udvide *nogle* brugeres mulige deltagelse, men begrænsede *også* andre brugeres deltagelse. Det er vigtigt at have blik for mødestedsinterventionernes fællesskaber, da disse er afgørende for, hvorvidt subjekter oplever at kunne deltage eller ej, og dermed kan udvide eller begrænse muligheden for at overskride oplevet ensomhed.

Analysedel 2: Mødestedspraksissens sociale organisering

Hvor jeg i analysedel 1 har vist sociale forandringer, *mens de finder sted i konkrete situationer*, som *gradvist forandrer* brugernes selvforståelse, og deres *oplevede muligheder for meningsfuld deltagelse*, vil jeg i følgende delanalyse fokusere på mødestedspraksissernes særlige fællesskabskonstruktioner. Jeg vil fremhæve, hvordan mødestederne er konfliktfyldte med forskellige ”vi’er”, som deltager på særlige måder med forskellig rådighed i praksis, hvilket *både skaber og begrænser* deltagelse på mødestederne. Analysedel 2 vil have til ambition at vise, hvordan praksissens særlige organisering kan være udvidende for *nogles* deltagelse, mens andre vil opleve sig begrænset og potentielt ekskluderet, hvilket vil blive tydeliggjort med udgangspunkt i to eksisterende fællesskaber, hhv. de frivillige og kernegruppen.

”Okay, I føler jer tættere på os, end vi troede”

Det følgende afsnit vil med udgangspunkt i Julie, som var frivillig, præsentere nogle af de konflikter, som opstod ved de frivilliges deltagelse i mødestedspraksissen, og hvordan de frivillige *både* bidrog til brugernes muligheder for at overskride ensomheden, men *ligeledes* begrænsede den, da de deltog på andre præmisser end brugernes.

For at stille skarpt på kompleksiteten i de frivilliges deltagelse, vil jeg trække på Jean Laves (2003) undersøgelse af Kalundborgegnens Produktionsskole, hvor hun giver et indblik i *alternative* fællesskaber. Lave (2003) argumenterer for, at man ved etableringen af interventioner, som søger at

udvide mulighedsrummet for at overskride marginalisering, skal have en forståelse for, at interventionens deltagelsesrum vil eksistere som et *alternativ* til noget *rigtigt* for ikke-marginaliserede (Lave, 2003). Lave (2003) retter opmærksomheden mod kompleksiteten i at deltage i et *alternativ*, da man, trods gode intentioner, risikerer at fastholde brugerne i deres oplevede marginalisering, da subjektet risikerer at blive fastholdt som *en, der er anderledes* (Lave, 2003).

I forlængelse af Laves (2003) pointe, bliver det muligt at se på mødestedernes grænsfællesskaber som et *alternativ* til *rigtige* fællesskaber, da ambitionen er at inkludere unge, som oplever ensomhed, i fællesskaber, faciliteret af frivillige som *ikke* oplever ensomhed. På mødestederne er det som bruger *ikke* tilladt at indgå i sociale relationer med frivillige, som rækker *ud over* mødestedernes fysiske og tidsmæssige grænser, dvs. når aktiviteterne slutter, bør der ikke længere eksistere en relation mellem frivillige og brugere. Hvor relationen principielt burde være forankret på mødestedet, gik relationerne i praksis på tværs:

”Julie: Der var en engang en ung, der sagde hej til mig på en bar, hvor jeg sad sammen med nogle venner (...). Så snakkede vi jo bare som normalt og hun var helt kold over for, at jeg sad der med de andre.” (bilag 5, s. 7)

Julie havde flere gange mødt en eller flere brugere uden for mødestederne, hvilket efterfølgende var endt i en samtale, da de frivillige og brugernes fælles erfaringer ikke ophørte, når de forlod mødestederne. Dette, vil jeg argumentere for, er en central pointe for at forstå den sociale forandring på mødestederne: Brugere skaber nye forbindelser på mødestederne, som *ikke kun* er forankret *på mødestederne*, men *overskrider og går på tværs af* mødestederne. De frivillige deltog *ikke kun* som sociale organisatorer, men var *også en del af mødestedets ”vi”*, og blev dermed en konkret og betydningsfuld del af brugernes hverdagsliv. Medforskerne tillagde generelt set de frivillige stor betydning, men kendetegnende for især Daniel var, at de frivilliges måde at deltage på, var essentiel for hans oplevelse af at *kunne* deltage:

”Daniel: De er bedre til at tale, de er gode til at starte samtaler, og de spørger ind og fortæller en masse sjove ting, så på den måde er det nemmere at have en samtale med dem.” (bilag 3, s. 7)

Som tidligere præsenteret var Daniels deltagelse på mødestederne skrøbelig, da han ikke oplevede at være *en del af* sociale fællesskaber *ud over* mødestederne, men samtidig var hans rådighed på mødestedet begrænset, da hans relation til størstedelen af brugerne var perifer. For Daniel var

relationen til de frivillige derfor vigtig for hans deltagelse på mødestederne, da de bidrog med muligheder for socialt samvær, som Daniel oplevede som *meningsfuldt*. Som tidligere nævnt var Daniels deltagelse bl.a. rettet mod en søgen efter venner, da dette udgjorde en mangel i hans hverdagsliv. Hans deltagelse på mødestederne, orienteret mod de frivillige, bidrog på den ene side til at mindske hans oplevede ensomhed, da han havde nogle at snakke med, hvilket bidrog til en gradvis bevægelse i retning af at kunne handle på nye måder, f.eks. var det blevet muligt for ham at dele brochurer ud ifbm. et event (bilag 3, s. 12). På den anden side udgjorde de frivillige en udfordring, da de frivillige ikke havde mulighed for at indgå i socialt samvær med brugerne uden for mødestederne, hvorfor de ligeledes *begrænsede* Daniels orientering mod at få venner, når han søgte socialt samvær på mødestederne med de frivillige.

Denne udfordring med at orientere sig mod et *ikke-bæredygtigt* ”vi” kom ligeledes til udtryk hos Anne, ifbm. romantiske relationer:

”Anne: Der har faktisk været nogle af de frivillige... De er jo jævnaldrende med os... Så nogle gange tror jeg, at jeg er kommet til at have følelser for nogle af dem...” (bilag 1, s. 13)

De frivillige skaber på den ene side et *alternativ* til *rigtige* fællesskaber for brugerne, som bidrager til, at brugerne kan få positive sociale oplevelser i deres hverdagsliv, hvilket præger deres selvforståelse, og kan bidrage til overskridelse af ensomhed. På den anden side risikerer de frivillige at begrænse brugernes deltagelse, da de frivillige deltager jævnbyrdigt med brugerne, men *også* fremstår som *”overmennesker”* (bilag 5, s. 6), hvorfor brugere, som søger en relation med de frivillige, risikerer at stå uden socialt netværk, når de bliver for gamle til at deltage på mødestederne.

På tværs af mit empiriske materiale fremstod det, at brugerne oplevede de frivillige *mere* som *venner* end *sociale facilitatorer*, hvilket ligeledes blev italesat af Julie:

”Julie: Der har været nogle gange, hvor vi er blevet inviteret til en fødselsdag eller sådan noget (...). Jeg havde ikke tænkt mig at tage med, men der tænkte jeg ’Okay, I føler jer tættere på os, end vi troede’ (...). Det er et tættere forhold end jeg troede, det ville være.” (bilag 5, s. 7)

Relationen mellem brugerne og de frivillige gik altså på tværs af mødestederne, samtidig med at brugerne og de frivillige deltog på forskellige måder og tillagde relationerne forskellige betydninger. For at vende tilbage til Laves (2003) pointe skal mødestederne forstås som et komplekst *alternativ* med organisatorisk nedsatte restriktioner ift., hvem det er muligt at blive

venner med. De frivilliges måde at deltage på bidrager *både* til brugernes mulighed for at overskride ensomheden, men kan *også* begrænse brugerne, da de ikke kan bidrage med bæredygtige venskabelige relationer, som bl.a. Daniel søgte.

Både ven og frivillig

Som tidligere berørt i analysedel 1, bestod mødestedernes grænsefællesskaber af en række fællesskaber, som bidrog til forskellige *mulige* måder at deltage på. Der skal her ikke forstås fællesskaber eller ”vi’er”, som tingsliggjorte enheder, men derimod som en følelse af tilhørsforhold rettet mod andre deltagere, med særlige *måder at deltage på sammen* (Mørck, Elholm og Jensen, 2012). I forlængelse af forrige afsnit, med udgangspunkt i Stine og Julie vil jeg vise, hvordan *deltagelse i det fælles* er konfliktuelt, hvilket skaber og begrænser mulig deltagelse for forskellige deltagere.

Kendetegnende for mit empiriske materiale, men *særligt* for Stine var, at mødestedet blev oplevet som *betydningsfuldt*, hvor brugerne (i mindre grad Daniel) oplevede at være *en del af noget*, uden at det blev *påført* (bilag 4, s. 2). I forlængelse af pointen om *alternative* fællesskaber udgjorde mødestederne *ikke* et nedværdigende *alternativ* for f.eks. Stine, men derimod et *rigtigt* fællesskab, som skabte meningsfuld betydning for hendes hverdagsliv.

Stine forstod sig selv i henhold til flere ”vi’er”, hhv. som en del af mødestedet og en del af kernegruppen. Gennem et medansvar for at få mødestedet til at fungere, begyndte Stines forståelse af sig selv at ændre sig: Fra at være en, der deltager, til at blive *mere* en der støtter *andres* deltagelse:

”Julie: Det er ligesom kernegruppen man kender, og hvis der kommer nye, introducerer man dem til kernegruppen, som er dem der har været her i lang tid. De betyder meget for vores Ventil.”
(bilag 5, s. 10)

Kernegruppens ansvarsfølelse for at inkludere medlemmer af mødestedet kunne Stine genkende, og hun beskrev, hvordan de aktivt forsøgte at lære nye medlemmer at kende (bilag 4, s. 15). Her er en central pointe, at kernegruppen *ikke* skal forstås som et homogent fællesskab, da der *også* inden for kernegruppen eksisterer forskellige måder at deltage på og forskellige forståelser for, hvordan man *bør gøre tingene*. Dette italesatte Julie, som beskrev hvordan *dynamikken* på mødestedet ændrede sig afhængig af hvilke medlemmer af kernegruppen, som deltog (bilag 5, s. 10). Kernegruppen skal

dermed *heller ikke* forstås som en tingsliggjort enhed, men snarer som et ”vi”, som mange af mødestedets brugere orienterede sig mod, og deltog sammen med *uden for* mødestedet.

For de frivillige var kernegruppen en central ressource: De bidrog aktivt til inklusionen af nye deltagere på mødestedet, og dermed til nye deltageres *mulighed* for at overskride ensomhed, hvorigennem de begyndte at forstå sig selv som *nogle, der støtter andres deltagelse* (bilag 4, s. 13). Hermed begyndte afstanden mellem de frivillige og kernegruppen at mindskes på mødestedet gennem et fælles ansvar for mødestedets drift. Denne bevægelse i retning af nye måder at deltage på i fællesskabet ledte til nye forståelser for, hvordan det *generelt* burde være muligt at deltage:

”Stine: Der er nok nogle steder hvor vi er opdelt, men ellers er det meget sådan, at de bedre frivillige lader os styre det selv.” (bilag 4, s. 12f)

Stines fremhævnning af et *os* i ovenstående citat viser en forståelse af brugerne, som *værende* mødestedet og hun oplevede generelt, at kernegruppen var den *rigtige version* af Ventilen, da hun forstod etableringen af fællesskaber som Ventilens *formål* (bilag 4, s. 19). Stine blev frustreret, hvis der blev fokuseret på *Ventil-regler*, da hun oplevede disse som begrænsende for sin deltagelse. Stines deltagelse havde ændret sig i kraft af øget rådighed i fællesskabet, hvor hun oplevede frustrationer, hvis de frivillige søgte at *styre* brugerne eller opførte sig som *pædagoger*, fordi dette brød med forståelsen af at være *ligestillede* (bilag 4, s. 13).

Her kan en parallel drages til Cefus (2003) undersøgelse, som fremhæver at en sidegevinst ved *ung-til-ung* metoden er, at interventionens *engagerede* unge ofte påvirkes *mindst* lige så meget som modtagergruppen, hvor Stine udviklede sig, når hun var *engageret* i at støtte op om *nyankomne deltagere* (bilag 4, s. 14). Brugere lærer ikke kun af ”gamle” brugere, men ”gamle” brugere kan ligeledes lære af ”nye”, hvorfor læring ikke kan forstås envejs, men derimod foregår på kryds og tværs.

Ændringen i måden, hvorpå Stine deltog med øget ansvarsfølelse over for mødestedet og dets deltagere, skabte dog også konflikter, ift. hvordan det *burde* være muligt at handle på mødestederne:

”Julie: Vi skal jo være ligeværdige, men det føles pædagogagtigt at skulle sige ’væk med telefonen’ (...). De ville have, at vi lavede generelle regler frem for at udpege én, men der måtte vi bare sige, at så skulle de også lægge dem væk når vi aftalte det. Vi kan jo ikke have, at de siger ja, tager telefonen frem og hvad skal vi så sige.” (bilag 5, s. 7)

Hvor de frivillige søgte at regulere bestemte muligheder for at handle i fællesskabet, f.eks. brugen af sin telefon, var dette i konflikt med Stines oplevelse af meningsfuld deltagelse (bilag 4, s. 24). Her kommer en af udfordringerne ved et *alternativ* til et *rigtigt* fællesskab til syne, da det er et fællesskab, hvor brugerne og de frivillige *principielt* er ligestillede, men ikke *altid* er det, og hvor brugerne og de frivillige deltager på forskellig vis og fra forskellige hverdagsliv og derfor søger forskellige ting. Det er en central pointe, at der ved *ung-til-ung* interventioner opstår dilemmaer, som påvirker mulighederne for meningsfuld deltagelse, f.eks. ligestilling vs. ikke-ligestilling og ven vs. ikke-ven.

Forskelligartet deltagelse i sorgen

I det følgende afsnit vil jeg eksemplificere en konkret konflikt mellem brugere og frivillige med hensyn til forskellig forståelse af meningsfuld deltagelse, præsenteret ved Julie. Jeg vil tage udgangspunkt i en bruger som døde for en række år tilbage. I denne forbindelse opstod der en konflikt mellem kernegruppen, flere af de andre deltagere og de frivillige på grund af forskellige forståelser af meningsfuld sorg.

Ifbm. dødsfaldet eksisterede der forskellige forståelser for, hvordan man som kollektiv *kunne* deltage med sorgen, hvor kernegruppen oplevede *at man skulle videre*, mens andre ønskede at håndtere sorgen på anden vis:

”Julie: En af de unge fortalte os dengang, at hun havde det dårligt, fordi hun var gode venner med hende der gik bort. (...) Og vi var sådan ’det kan godt være du skal snakke med nogen om det her, hvis du ikke snakker med de andre om det’ og det gjorde hun ikke, fordi det var hendes indtryk, at de andre gerne ville videre.” (bilag 5, s. 8)

Kernegruppens måde at deltage omkring sorgen udgjorde en begrænsning for de brugere, som ønskede at sørge på anden vis, samtidig med at de bidrog med særlige deltagelsesmuligheder for brugere, som ønskede *at komme over* sorgen. Kernegruppens rådighed i fællesskabet og deres deltagelse omkring sorgen prægede den *kollektive* måde at *kunne* deltage på, hvor kernegruppens deltagelse i nogle tilfælde begrænsede *andres* måde at deltage på. I denne forbindelse opstod der en konflikt med det frivillige fællesskab, som søgte at præsentere nye måder at handle på:

”Julie: Vi valgte dengang at holde ekstraordinært åbent for at italesætte sorgen. Vi skulle ligesom ikke have sorgen afsluttet, men have den ud.” (bilag 5, s. 9)

Deltagelse på mødestederne er dermed konfliktfyldt, hvor de frivillige, qua Laves (2003) pointe, bidrager til det *alternative* i fællesskabet, samtidig med at de frivillige præsenterer andre måder at deltage på end dem, som kernegruppen præsenterer.

At blive *mere* kernegruppe og *mindre* mødestedsdeltager

I følgende og afsluttende afsnit vil jeg, med udgangspunkt i Julie, præsentere et sidste konfliktfyldt aspekt på mødestedet ved kernegruppens måde at deltage på, og hvordan Stine identificerede sig *mere* med kernegruppens ”vi” frem for mødestedets *overordnede* ”vi”, hvilket skabte udfordringer for mødestedets drift, og dermed begrænsede de brugeres deltagelse, som *ikke* var en del af kernegruppen.

For Stine og Erik, havde deltagelse på mødestedet bidraget til en *delvis* og *generel* overskridelse af ensomheden, f.eks. for Stine, som var blevet *mindre* ensom når hun blev udelukket fra universitetsholdets fællesskab eller Erik, som var blevet *mere* en, der kunne organisere socialt samvær. Samtidig havde flere af brugerne *forandret* deres *generelle* deltagelsesmuligheder i hverdagslivet, da de var blevet en del af *rigtige* fællesskaber, frem for kun mødestedets alternativ (Lave, 2003). Dette præsenterede dog også udfordringer for *mødestederne*:

”Julie: Det var ikke ideelt, da vi for et par år siden skulle i biografen. Der kom et par stykker, og så fandt vi efterfølgende ud af, at det var, fordi dem fra kernegruppen var taget på vandretur sammen. Der var vi sådan ’okay, så det betyder, at dem, der var i biografen, ikke var så meget med i kernegruppen, som vi troede, og at kernegruppen fylder mere end vi egentlig troede.” (bilag 5, s. 3f)

Her tydeliggøres det, hvordan deltagelse *udvider* og *begrænser* andres deltagelse (Kousholt, 2006). Kernegruppens deltagelse på vandreturen bidrog *på den ene side* til at konsolidere deres selvforståelse som værende *en del af kernegruppen*, og forankrede dermed forståelsen af at *høre hjemme* i kernegruppen, hvormed deres deltagelse *udvidede* gruppens muligheder for at handle og deltage. Deres deltagelse *begrænsede* dog også de brugeres deltagelse, som *ikke* var en del af kernegruppen, da det blev tydeliggjort, hvem som *ikke* var *med*, hvormed subjektets oplevelse af ensomhed risikeres reproduceret.

For kernegruppen og Erik (bilag 2, s. 6) havde deres deltagelse i mødestedets *alternative* fællesskab bidraget til en gradvis forståelse af at være en del af et *rigtigt* ”vi”, og for Stine havde det ændret hendes selvforståelse fra at være en *uden* venner i retning af at være en *med* venner. I kraft af dette

skete der også en anden bevægelse, i retning af at orientere sig *mere* mod det *rigtige* frem for *alternativet*. Dette kom til udtryk hos Stine, som overvejede at stoppe med at komme på mødestedet, da det *ikke* betød, at hun ville forlade sine venner (bilag 4, s. 29f). Flere af deltagerne var blevet *mere* en del af deres *egne* fællesskaber og *mindre* en del af *mødestedets overordnede fællesskab*, hvilket fremhæver mødestedernes succes i at skabe *rigtige* fællesskaber ud af det alternative. Dette gav også brugerne nye måder at deltage på, da de grundet deres konsolidering af selvforståelsen som værende *en del af kernegruppen* havde etableret en fælles historik, som gjorde det muligt at *deltage sammen på særlige måder* ved at kunne snakke om fælles oplevelser, såsom førnævnte vandretur (bilag 5, s. 5). Dette kunne dog samtidig *begrænse* andres deltagelse, som ikke havde indblik i den fælles historik, og kunne bidrage til følelsen af eksklusion for brugere, som *ikke* var en del af kernegruppen. Dette var en udfordring, som Julie selv var reflekteret omkring:

”Julie: Jeg troede dengang, at der ville have været kommet flere, da vi skulle i biografen. Jeg var sådan ’okay hvad betyder det egentlig for vores mødested’? Er vi bare et klubhus eller hvad? (...) Og også bare hvis den gruppe skulle beslutte sig for ikke at komme mere, hvor er vi så henne.”
(bilag 5, s. 3f)

Denne bekymring var ikke blevet realiseret, da de havde fået nye brugere i fællesskabet som *ikke* var blevet en del af kernegruppen, men her vil jeg argumentere for, at det *konfliktuelle* kommer til syne. Gennem deltagelse i mødestedspraksissen bevægede medlemmerne af kernegruppen sig: fra en orientering mod at få venner til at deltage *sammen med* venner. Aktiviteter med kernegruppen blev dermed *mere* betydningsfulde end aktiviteter med mødestedet, hvorfor de begyndte at deltage *anderledes*, f.eks. ved at tage på vandretur *med kernegruppen* frem for i biografen *med mødestedet*, hvilket begrænsede *dem der ikke var med på vandreturens* deltagelse. Samtidig præsenterede Julie her noget vigtigt: Mødestedets succes i at inkludere brugerne i kernegruppens fællesskab havde gjort mødestedet *sårbart*, hvor *nye medlemmer uden for kernegruppen* havde mindsket kernegruppens rådighed i fællesskabet og dermed mindsket sårbarheden.

Kernegruppens rådighed i fællesskabet havde gjort, at alle medforskerne i mit empiriske materiale havde forholdt sig til dem på forskellige måder: Annes deltagelse sammen med kernegruppen havde realiseret et ønske om at blive *en med venner i weekenden*, og hun var kommet til en ny forståelse med, hvad hun søgte i sociale relationer. Daniel derimod oplevede, at hans deltagelse på mødestedet var *begrænset*, da han *ikke* oplevede at være *en del af kernegruppen*. Også Erik havde oplevet begrænsninger i henhold til at deltage sammen med kernegruppen, hvorfor han havde dannet andre

fællesskaber, som lå uden for kernegruppen. Og afslutningsvis Stine, som oplevede at have overskredet ensomheden i kraft af inklusionen i kernegruppens ”vi”.

At overskride ensomhed gennem deltagelse på mødestederne er en kompleks og kaotisk proces, hvor den måde overskridelsen finder sted på, afhænger af det hverdagsliv, som deltagelsen sker fra, og hvorvidt man oplever at kunne blive *en del af* et fællesskab. Centralt er derfor eksistensen af mange forskellige ”vi’er” i mødestedspraksisserne, da ikke alle oplever at kunne være en del af *alle fællesskaber*, og da der ikke altid eksisterer alternative mødesteder, som det er muligt for brugerne at søge hen på.

Heraf skal specialets hovedpointe ses. Brugere af mødestederne deltog forskelligt, fra forskellige hverdagsliv og forstod sig selv forskelligt i henhold til forskellige mennesker og ”vi’er”. Dette kom til udtryk hos f.eks. Daniel, hvis mulighed for at overskride ensomhed var *begrænset*, på grund af hans oplevelse af ikke at kunne blive *en del af* et ”vi” på mødestedet, bl.a. grundet hans oplevelse af ikke at kunne blive *en del af* kernegruppen. Det risikeres hermed, at når mødestedsinterventionerne lykkes, da er der *ikke* nogen tilbage til at løfte fællesskabet, hvorfor de tilbageværende brugeres mulighed for at overskride ensomhed risikerer at blive begrænset.

Det fordrer en opmærksomhed mod bevarelsen af mødestedernes *alsidighed* med mange deltagere og mange ”vi’er”, da kernegruppens deltagelse udgjorde en begrænsning for *nogle* deltageres muligheder for at overskride ensomheden gennem inklusion i et ”vi”, da kernegruppen aktivt søgte og blev *opfordret til* at inkludere nye i deres fællesskab. Dette bidrog *for nogle* positivt i form af inklusion, men for *andre* begrænsede det deltagelsen, da mødestedet blev præget af ét stort fællesskab, frem for flere mindre fællesskaber. Her ikke forstået som at de mindre fællesskaber ikke krydser og overlapper, men at et majoritetsfællesskab kan tydeliggøre manglende inklusion og dermed lede til sociale nederlag.

Det fremhæver et opmærksomhedspunkt for praksis: At deltagelse på mødestederne for *nogle*, her tydeliggjort med Daniel, er ekstremt sårbart, hvorfor det er vigtigt at have øje for dem, der ikke har bevæget sig helt så langt ift. overskridelse af ensomhed, så deres deltagelse på mødestederne ikke resulterer i endnu et socialt nederlag gennem oplevelsen af at være valgt fra. Her fremstår det vigtigt at rette opmærksomheden mod etableringen af *flere* fællesskaber for at sikre, at mødestederne er *mindre* sårbare, når kernegrupperne stopper. Dette kunne potentielt opnås ved at *undlade* at *opfordre* kernegrupperne til at tage hånd om nyankomne, men f.eks. støtte *mere* op om dannelsen af *nye* fællesskaber, f.eks. støtte *mere* op om unge som Erik, der er ved at skabe nye og

mindre fællesskaber *uden for* kernegrupperne. Her ikke forstået som at kernegrupperne ikke skal findes på mødestederne, da de er ekstremt vigtige for mødestederne og er et bevis på at mødestederne bidrager til overskridelsen af ensomhed *for mange*, men at der må rettes en skærpet opmærksomhed mod kernegruppernes rådighed i og indflydelse på mødestederne, så mødestederne ikke bliver *for* kernegrupperne, men derimod for alle.

Opsamling

I ovenstående analyse har jeg vist, hvordan deltagelse i mødestedspraksisserne er konfliktfyldt, hvilket *både* bidrager med nye måder at deltage på for nogle, men *også* begrænser mulig deltagelse for andre. Jeg har præsenteret, hvordan de frivillige bidrager til at udvide den mulige deltagelse ved at præsentere nye måder at deltage på, f.eks. for brugernes muligheder for at sørge over et tab, eller med muligheder for at træne den sociale interaktion. Samtidig begrænser de *også* den mulige deltagelse, da mødestederne forstås som *alternativer* til *rigtige* fællesskaber med nedsatte restriktioner for mulige venskaber.

Jeg har samtidig vist, hvordan kernegruppen bidrog til praksis ved at inkludere nye medlemmer, og *i kraft af dette* begyndte at forstå sig selv som *ansvarlige for* praksis. Dette ledte til konflikter mellem de frivillige og kernegruppen med forskellige modsatrettede forståelser for *meningsfuld deltagelse*. Da brugerne blev *en del af rigtige fællesskaber*, begyndte de at orientere sig væk fra mødestedets *alternative* fællesskab, hvormed de begyndte at overskride ensomheden ved at blive *mere* en del af gruppen og *mindre* en del af mødestedet. Samtidig havde kernegruppen stor rådighed i fællesskabet, hvor deres deltagelse prægede den *mulige* deltagelse, både ved at blive cementeret som *en del af et fællesskab*, men også ved at tydeliggøre, hvem som *var* inkluderet, og hvem som *ikke* var. Her fremstår det vigtigt at fastholde eksistensen af *flere* fællesskaber med forskellige måder at deltage på for at gøre mødestederne mindre sårbare, og muliggøre deltagelse for flere brugere, så mødestederne bliver et sted, hvor *alle* kan deltage.

Kapitel 5 - Konklusion

I følgende og afsluttende kapitel vil jeg sammenfatte specialets pointer og besvare undersøgelsens problemformulering.

Undersøgelsen blev udarbejdet inden for en social praksisteoretisk forståelsesramme med et empirisk materiale bestående af fire interviews med brugere af mødestedet, samt en frivillig. Inden for denne ramme har jeg præsenteret, hvordan ensomhed udmønter sig forskelligt i hverdagslivet, hvorfor mødestedsinterventionerne bruges forskelligt og præsenterer *forskellige løsninger til forskellige brugere*. Jeg har rettet blikket mod ensomhed, forstået som kontekstafhængig marginalisering, som kommer til udtryk i specifikke sammenhænge, hvor ændret livsførelse gennem deltagelse på mødestederne *forandrer* subjektet i en bevægelse mod at blive *mere en del af mødestedsfællesskabet og mindre ensom*.

Jeg har desuden fremlagt en forståelsesmodel, hvor overskridelse af ensomhed forstås som en gradvis og delvis proces, hvor subjektet i kraft af sin deltagelse *med andre deltagere* bliver *mere* af noget og *mindre* af noget andet. Dette blev eksemplificeret med Stine, som var blevet *mere* en del af en vennegruppe, men *stadig* oplevede udelukkelse fra universitetsholdets fællesskab og Daniel, som var blevet *mere* i stand til at deltage i socialt grænseoverskridende aktiviteter, men stadig forstod sig selv som *en, der ikke kunne det sociale* og ikke rigtig passede ind på mødestedet og hos kernegruppen.

Brugerne deltog i samme praksis, men fra forskellige hverdagsliv, hvormed interventionen fik forskellig betydning for de forskellige deltagere. I kraft af deltagelsen på mødestederne blev *nogle* brugere en del af et fællesskab, og begyndte derfor at opleve sig selv som en del af et ”vi”. I kraft af denne inklusion gjorde brugerne sig nye positive erfaringer i deres hverdagsliv, som blev afspejlet i selvforståelsen, eksemplificeret med Anne, som i kraft af at have *oplevet* at have venner i weekenden begyndte at orientere sig *mindre* mod kernegruppen og *mere* mod faglige fællesskaber, og Erik, som havde fået venner og var blevet *mere* en der kunne organisere socialt samvær uden for mødestederne. Gennem deltagelse i mødestedspraksissen bevægede og udviklede brugerne sig, hvorfor de *gradvist* lærte at handle *anderledes*, hvilket ændrede betydningen af de eksisterende fællesskaber, da søgning efter anerkendelse blev rettet mod nye fællesskaber. Dette kom til udtryk hos Stine, som ikke tillagde udelukkelse fra universitetsholdets fællesskab samme betydning længere.

Jeg har ligeledes præsenteret, hvordan *deltagelse om det fælles* er konfliktfyldt, f.eks. begrænser de frivilliges deltagelse *nogle* brugeres deltagelsesmuligheder ift. overskridelse af ensomhed, da mødestederne har restriktioner, som begrænser mulige venskaber. Samtidig *udvider* de også deltagelsesmulighederne for *nogle* brugere gennem aktiv inddragelse i fællesskabet og ved at præsentere nye måder at deltage på. De frivillige inddrog ligeledes kernegruppen i ansvaret for nye medlemmer af mødestedet, hvorved kernegruppens medlemmer *forandrede sig* i retning af at blive *en, der har ansvar for andre*. Dette ledte til konflikt med de frivillige, da kernegruppens rådighed i fællesskabet *begrænsede* deltagelsesmulighederne for de brugere, som *ikke* oplevede at kunne deltage på samme måde som kernegruppen, f.eks. hvordan det i praksis var muligt at deltage omkring sorg.

Kendetegnende for mødestedernes overskridende funktion er, at mødestederne udgør et grænsefællesskab, hvor forskellige brugere og frivillige mødes, og hvor brugernes deltagelsesmuligheder for at danne og *blive en del af* nye fællesskaber udvides, og så det dermed *bliver muligt* at overskride ensomhed. Dette blev udfordret af kernegruppens størrelse, da brugerne i kraft af deres inklusion i fællesskaber *gradvist* begyndte at blive *mindre* en del af mødestedet og *mere* en del af eget fællesskab. Kernegruppens orientering *væk* fra mødestedet begrænsede de brugeres deltagelse, som *ikke* var en del af kernegruppen, da det blev tydeligt, hvem som *ikke* var inkluderet på f.eks. kernegruppens vandretur, samtidig med at det begrænsede *muligheden* for at afholde mødestedets aktiviteter, da kernegruppen udgjorde majoriteten af mødestedets brugere.

Her er det vigtigt at rette en opmærksomhed mod de mere *sårbare* brugere af mødestederne, såsom Daniel, som ikke har sociale relationer andetsteds, da det med kernegruppens størrelse risikeres, at majoriteten stopper, når mødestedsinterventionerne *lykkes*. Fællesskabet risikeres dermed at bryde sammen, hvor de tilbageværende brugeres mulighed for at overskride ensomhed begrænses. Dette er særligt problematisk for de mere sårbare brugere, da deltagelse på mødestederne risikerer at reproducere deres oplevede ensomhed, frem for at bidrage til at overskride den og dermed fjerne den eneste handlesammenhæng hvor de oplever social interaktion.

I henhold til kriterier for god praksisforskning, fremstår den her præsenterede undersøgelse *relevant* for både forskningsfeltet og praksis, da jeg har præsenteret nye måder at forstå overskridelse af ensomhed på som en *gradvis* og *delvis* bevægelse, og hvor inklusionen i et *bæredygtigt* ”vi” som kan udspringe af mødestedet, fremstår vigtigt. Medforskerne har hver især bidraget til at forstå og udvikle en praksis, som var betydningsfuld for dem. Gennem deltagelse i forskningen har de

bidraget til den overskridende læring med nye måder at forstå ensomhed og overskridelse af ensomhed på, og til at ændre deltagelsesbetingelser, som kan begrænse muligheden for at overskride ensomhed.

Specialets pointer vil blive fulgt op på hhv. nationalt og lokalt niveau, hvor specialet som *prototype* vil blive reflekteret fælles om, og herefter kan *transformeres* med udgangspunkt i andre situerede praksisser, hvor den kan udgøre et refleksionsværktøj. Ambitionen har været at sige noget *alment* om *mulighedsrummet* på en mødestedspraksis, og ud fra en *dybdegående* undersøgelse af ét mødested, har jeg rettet en opmærksomhed mod *forskelligartet* deltagelse på mødestederne, hvor nogle deltager *fra mere sårbare positioner* end andre, og hvor alle derfor ikke har samme *deltagelsesmuligheder*. Ambitionen har været at bidrage til at *udvikle* praksis ved at præsentere punkter til refleksion *i samarbejde med* praksis.

Specialets råd til praksis er en orientering mod bevarelsen af mødestedernes *alsidighed*, med eksistensen af flere fællesskaber frem for én kernegruppe, så *mulighedsrummet* udvides, da det ellers risikeres, at man taber dem, som endnu ikke har overskredet ensomheden. Eksistensen af *flere* fællesskaber vil desuden gøre mødestederne *mindre* sårbare, når kernegrupperne stopper. Potentielt vil det være fordelagtigt ikke at *opfordre* kernegrupperne til at tage hånd om nyankomne, da dette reproducerer kernegruppernes størrelser på mødestederne. Ikke forstået, som at kernegrupperne ikke skal eksistere, men en orientering mod at kernegrupperne ikke skal *være* mødestederne, hvorfor det fremstår vigtigt at støtte dannelsen af nye fællesskaber.

Litteraturliste

- Axel, E. (2020). Distributing Resources in a Construction Project: Conflictual Cooperation about a Common Cause and its Theoretical Implications. *Theory & Psychology, 30(3)*, 329-348.
- Bengtsson, T. T. og Mølholt, A-K. (2020). Anonymisering i kvalitative undersøgelser I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Cacioppo, J. T., Cacioppo, S. og Boomsma, D. I. (2014). Evolutionary mechanisms for loneliness. *Cognition & Emotion, 28(1)*, 3-21.
- Cacioppo, S. og Cacioppo, J. T. (2014). Ensomhed er ikke harmløs – Det kan den sociale neurovidenskab lære os I: Pedersen, K. L. (red.), *Ensom men ikke alene – En antologi om unge og ensomhed*. København: Ventilen Danmark.
- Cefu (2003). *Ung-til-Ung som forebyggende metode inden for feltet – Forebyggelse af alkohol- og stofmisbrug*. København: Center for Ungdomsforskning.
- Christiansen, J. og Lasgaard, M. (2017). *Kortlægning og analyse af danske initiativer til ensomme*. Aarhus: DEFACTUM, Region Midtjylland.
- Dreier, O. (1979). Indledning I: Dreier, O. (red.), *Den kritiske psykologi – ved Ole Dreier*. København: Rhodos.
- Dreier, O. (2003). *Subjectivity and Social Practice* (2. udgave). Århus: Center for Health, Humanity, and Culture, Department of Philosophy.
- Dreier, O. (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dreier, O. (2009). Persons in Structures of Social Practice. *Theory and Psychology, 19(2)*, 193-212.
- Dreier, O. (2015). Conduct of Everyday Life: Implications for Critical Psychology I: Højholt, C. og Schraube, E. (red.), *Psychology and the Conduct of Everyday Life*. London: Routledge.
- Dreier, O. (2019a). Interventions in everyday lives: How clients use psychotherapy outside their sessions. *European Journal of Psychotherapy & Counselling, 17(2)*, 114-128.

- Dreier, O. (2019b). Generalization in Situated Practices I: Højholt, C. og Schraube, E. (red.), *Subjectivity and Knowledge – Generalization in the Psychological Study of Everyday Life*. Singapore: Springer.
- Dreier, O. (2020). Critical Psychology: Subjects in Situated Social Practices I: Fler, M., Rey, F. G. og Jones, P. E. (red.), *Cultural-Historical and Critical Psychology – Common Ground, Divergences and Future Pathways*. Singapore: Springer.
- Flaskerud, J. H. (2020). Loneliness, Social Isolation, Morbidity and Social Networks. *Mental Health Nursing*, 41(7), 650-654.
- Hawkley, L. og Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness Matters: A theoretical and Empirical Review of Consequences and Mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40(2), 218-227.
- Højholt, C. og Kousholt, D. (2015). *Children participating and developing agency in and across various social practices*. Paper presented at Child, families and communities, København, Denmark.
- Højholt, C. og Kousholt, D. (2018). Om at forske i konflikter om børns skoleliv I: Højholt C. og Kousholt, D. (red.), *Konflikter om børns skoleliv*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Højholt C. og Kousholt, D. (2019). Developing knowledge through participation and collaboration – Research as mutual learning processes. *Annual Review of Critical Psychology (Online)*, 16(special issue), 575-604.
- Højholt, C. og Kousholt, D. (2020). Contradictions and conflicts – researching school as conflictual social practice. *Theory & Psychology*, 30(1), 36-55.
- Højholt, C. og Røn Larsen, M. (2016). Sociale interventioner og konflikter i skolelivet I: Krøjer, J. og Dupret, K. (red.), *Social Intervention: Meningsfuld indgriben i menneskers liv*. Frederiksberg: Frydenlund.
- Højholt, C. og Schraube, E. (2015). Introduction: Toward a Psychology of Everyday Living I: Højholt, C. og Schraube, E. (red.), *Psychology and the Conduct of Everyday Life*. London: Routledge.
- Jarftoft, V. (1996). Kritisk psykologi: en psykologi med fokus på subjektivitet og handling I: Højholt, C. og Witt, G. (red.), *Skolelivets Socialpsykologi*. København: Unge Pædagoger.

- Johansson, T. (2010). Unge, krop og ydre I: Nielsen, J. C., Sørensen, N. U., Katznelson, N. og Lindstrøm, M. D. (2010), *Den svære ungdom – 10 eksperter om unges trivsel og mistrivsel*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Juhl, P. (2009). At tage stilling som en del af sociale læreprocesser. *Nordiske udkast*, 37(1).
- Keller, T., Perry, M. og Spencer, R. (2020). Reducing Social Isolation Through Formal Youth Mentoring: Opportunities and Potential Pitfalls, *Clinical Social Work Journal*, 48(4), 1-11.
- Koch, I. (2010). Unge og ungdomsproblemer/mistrivsel I: Nielsen, J. C., Sørensen, N. U., Katznelson, N. og Lindstrøm, M. D. (2010), *Den svære ungdom – 10 eksperter om unges trivsel og mistrivsel*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kofoed, J. (2019). In- og eksklusionsprocesser er altid kollektive I: Görlich, A., Pless, M., Katznelson, N og Graversen, L. (red.), *Ny udsathed i ungdomslivet. 11 forskere om den stigende mistrivsel blandt unge*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kofoed, J. og Staunæs, D. (2015). Hesitancy as ethics. *Reconceptualizing Educational Research Methodology*, 6(2), 24-39.
- Kousholt, D. (2006). *Familieliv fra et børneperspektiv – Fællesskaber i børns liv*. Roskilde: Roskilde Universitet.
- Kousholt, D. (2011). Researching Family through the Everyday Lives of Children across Home and Day Care in Denmark. *Ethos*, 39(1), 98-114.
- Kousholt, D. (2015). Collaborative research with children - Exploring Contradictory Conditions of the Conduct of Everyday Life I: Højholt, C. og Scraube, E. (red.), *Psychology and the Conduct of Everyday Life*. London: Routledge.
- Kristensen, C. J. (2020). Forskningsintegritet og interessekonflikter I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kristensen, K-L og Mørck, L. L. (2016). Overskridende læring – med henblik på rekonceptualisering af strukturforståelsen i ADHD-pædagogik I: Christiansen, J., Mårtensson, B. D. og Pedersen, T. (red.), *Specialpædagogik i læreruddannelsen*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Kvale, S. og Brinkmann, S. (2015). *Interview – Det kvalitative forskningsinterview som håndværk* (3. udgave). København: Hans Reitzels Forlag.
- Lagermann, L. C. (2020). Feltarbejde med marginaliserede børn og unge – et spørgsmål om tillid? I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lalayants, M. & Prince, J. D. (2015). Loneliness and Depression or Depression-Related Factors Among Child Welfare-Involved Adolescent Females. *Child and Adolescent Social Work* 32(2), 167-176.
- Lasgaard, M. (2010a). Ensom I en social verden. *Psyke & Logos*, 31(1), 206-231.
- Lasgaard, M. (2010b). Unge og ensomhed I: Nielsen, J. C., Sørensen, N. U., Katznelson, N. og Lindstrøm, M. D. (red.), *Den svære ungdom – 10 eksperter om unges trivsel og mistrivsel*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lasgaard, M., Christiansen, J. og Bramsen, R. H. (2015). Overgangen fra grundskole til ungdomsuddannelse – lavt selvværd samt symptomer på depression og angst øger risikoen for ensomhed. *Pædagogisk Psykologisk Tidsskrift*, 52(2), 68-80.
- Lasgaard, M. og Friis, K. (2014). *Ensomhed blandt voksne*. Århus: CFK – Folkesundhed og Kvalitetsudvikling.
- Laursen, S. & Mørch, S. (1998a). *Ung-til-Ung som pædagogisk metode*. Odense: Ungdomsringen.
- Laursen, S. & Mørch, S. (1998b). *At lære at være ung: Modernitetens pædagogik*. Odense: Ungdomsringen.
- Lave, J. (2003). Læring i praksis. Kalundborgegnens Produktionsskole I: Lave, J. og Wenger, E. (red.), *Situeret læring – og andre tekster*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lave, J. (2009). Situeret læring og praksis i forandring. *Nordiske udkast*, 37(1).
- Lave, J. (2019). *Learning and Everyday Life – Access, Participation, and Changing Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lave, J. og Packer, M. (2008). Towards A Social Ontology of Learning I: Nielsen, K., Brinkmann, S., Elmholdt, C., Tanggaard, L., Musaeus, P. og Kraft, G. (Red.), *A Qualitative Stance: Essays in honor of Steinar Kvale*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.

- Madsen, B. (2002). Kommunikationstrekanten I: Løw, O. og Svejgaard, E. (red.), *Psykologiske grundtemaer*. Århus: KvaN.
- Madsen, K. R. og Lasgaard, M. (2014). Ensom, men ikke alene I: Pedersen, Karen L. (red), *Ensom men ikke alene – En antologi om unge og ensomhed*. København: Ventilen Danmark.
- Maričić, A. og Štambuk, M. (2015). The role of loneliness in the relationship between social anxiety and subjective well-being: Using the social phobia inventory (SPIN) as a measure. *Drustvena Istrazivanja*, 24(3), 407-426.
- Martín-María, N., Caballero, F. F., Miret, M., Tyrovolas, S., Haro, J. M., Ayuso-Mateos, J. L. og Chatterji, S. (2020). Differential impact of transient and chronic loneliness on health status. A longitudinal study. *Psychology & Health*, 35(2), 177-195.
- Masi, C. M., Chen, H-Y., Hawkey, L. C. og Cacioppo, J. T. (2011). A Meta-Analysis of Interventions to Reduce Loneliness. *Personality and Social Psychology Review*, 15(3), 219-266.
- Matthews, T., Danese, A., Gregory, A. M., Caspi, A., Moffitt, T. E. og Arseneault, L. (2020). Sleeping with one eye open: loneliness and sleep quality in young adults. *Psychological Medicine*, 47(12), 2177-2186.
- Morin, A. (2009). Praksisforskning: På tværs af almen- og specialpædagogik. *Educare*, 4, 105-121.
- Mørck, L. L. (2006). *Grænsefællesskaber – Læring og overskridelse af marginalisering*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Mørck, L. L. (2011). Interkulturel forståelse I: Mark, K. (red.), *Pædagogers arbejde med sprog og billeder*. København: Akademisk Forlag.
- Mørck, L. L. (2019). Marginalisering overskrides i fællesskab I: Görlich, A., Pless, M., Katznelson, N og Graversen, L. (red.), *Ny udsathed i ungdomslivet. 11 forskere om den stigende mistrivsel blandt unge*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mørck, L. L. (2020). Social praksisetik: situeret etik i praksisforskning I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Mørck, L. L., Elholm, N. og Jensen, S. (2012). Praksisudvikling og restproduktion – gennem positiv interpellation og solidarisk kritik I: Andersen, F. Ø. Og Christensen, G. (red.), *Den Positive Psykologiske metoder – Forskning, assessment, test, udviklingsarbejde og intervention*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Mørck, L. L. og Huniche, L. (2006). 'Critical Psychology in a Danish Context'. *Annual Review of Critical Psychology (online)*, (5).
- Mørck, L. L. og Nissen, M. (2006). Praksisforskning – Deltagende kritik mellem mikrofonholderi og akademisk bedreviden I: Jensen, T. B. og Christensen, G. (red.), *Psykologiske & pædagogiske metoder – Kvalitative og kvantitative forskningsmetoder i praksis*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- Mørck, L. L. og Nissen M. (2019). Situated Generalization with Prototypes in Dialogical Teachings I: Højholt, C. og Schraube, E. (red.), *Subjectivity and Knowledge – Generalization in the Psychological Study of Everyday Life*. Singapore: Springer.
- Nissen, M. (2012). *The Subjectivity of Participation – Articulating Social Work Practice with Youth in Copenhagen*. London: Palgrave Mcmillan.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1998). Loneliness. *Encyclopedia of Mental Health*, (1), 571-581.
- Petersen, A. (2019). Alle er potentielt udsatte I: Görlich, A., Pless, M., Katznelson, N. og Graversen, L. (red.), *Ny udsathed i ungdomslivet – 11 forskere om den stigende mistrivsel blandt unge*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Petersen, K. E. (2020). Etik i dybdegående forskningsinterview sammen med unge I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Poulsen, B. (2019). Semistrukturerede interviews I: Juul Kristensen, C. og Azhar Hussain, M. (red.), *Metoder i Samfundsvidenskaberne* (2. udgave). Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Power, J. M., Hannigan, C., Hyland, P., Brennan, S., Kee, F. og Lawlor, B. A. (2020). Depressive symptoms predict increased social and emotional loneliness in older adults. *Aging & Mental Health*, 24(1), 110-118.

- Quvang, C. (2016). Inklusion som den nye ”store fortælling” – også i specialpædagogik I: Christiansen, J., Mårtensson, B. D. og Pedersen, T. (red.), *Specialpædagogik i læreruddannelsen*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Røde Kors (2019). *Fælles Fremtid For Flere*. Hentet fra: https://www.rodekors.dk/sites/rodekors.dk/files/2019-01/Politisk_udspil_faellesskaber_2019.pdf
- Salo, A-E, Junttila, N. og Vauras (2020). Social and Emotional Loneliness: Longitudinal Stability, Interdependence, and Intergenerational Transmission Among Boys and Girls. *Family Relations*, 69(1), 151-165.
- Schraube, E. (2015). Why theory matters: Analytical strategies of critical psychology. *Estudos de Psicologia*, 32(3), 533-545.
- Schraube, E. (2017). Teori gør forskellen: Analytiske strategier i kritisk psykologi. *Nordiske udkast*, 45(2), 24-39.
- Schwartz, I. (2008). Deltagelse og samarbejde i praksisforskning I: Schwartz, I, Gleerup, J., Soelmark, E. Andersens, E. og Kruse, B. (red.), *Børneperspektiver på døgninstitutioner – inddragelse af og samarbejde med børn og forældre*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Sundhedsstyrelsen (2016). *Sygdomsbyrden i Danmark – Risikofaktorer*. Hentet fra https://www.sdu.dk/sif/-/media/images/sif/sidste_chance/sif/udgivelser/2016%20/%20sygdomsbyrden_i_danmark.pdf
- Sundhedsstyrelsen (2018). *Danskernes Sundhed – Den Nationale Sundhedsprofil 2017*. Hentet fra <https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2018/Den-Nationale-Sundhedsprofil-2017.ashx?la=da&hash=421C482AEDC718D3B4846FC5E2B0EED2725AF517>
- Testmann, L. (2018). Konflikt og fællesskab blandt børn i skolen – perspektiver på inklusion I: Højholt C. og Kousholt, D. (red.), *Konflikter om børns skoleliv*. København: Dansk Psykologisk Forlag.
- Warming, H. (2019). Tillid til systemet I: Görlich, A., Pless, M., Katznelson, N og Graversen, L. (red.), *Ny udsathed i ungdomslivet. 11 forskere om den stigende mistro blandt unge*. København: Hans Reitzels Forlag.

- Warming, H. (2020). Inddragelse af børns og unges perspektiver i forskningen I: Petersen, K. E. og Ladefoged, L. (red.), *Forskning med børn og unge – etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Wenger, E. (2004). *Praksisfællesskaber*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Yadav, V. og Chadha, N. K. (2017). Loneliness and its correlate: A literature review. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 8(8), 792-794.
- Yanay-Ventura, G. og Amitay, G. (2019). Volunteers' practices in mentoring youth in distress: Volunteers as informal agents for youth. *Children and Youth Services Review*, (99), 418-428.